

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Viborg 1988

Årsmødet blev holdt på Golf Hotel i Viborg i dagene 19.–21. august. Der var tilmeldt 96 deltagere.

I forbindelse med årsmødet holdt Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger også sit årsmøde, hvoraf der trykkes særskilt referat i Lokalhistorisk Journal. Men ellers var første programpunkt repræsentantskabsmødet i Fællesforeningen.

Dansk historisk Fællesforenings repræsentantskabsmøde i Viborg den 19. august 1988

1. Valg af dirigent

Efter forslag fra formanden *Vagn Dybdahl* blev overarkivar *Erik Stig Jørgensen* valgt til dirigent. Han indledte med at konstatere, at repræsentantskabsmødet var indkaldt i overensstemmelse med vedtægterne. Derefter af lagde *Vagn Dybdahl* formandsberetningen.

2. Formandens beretning 1987–88

Hjertelig velkommen til dette 79. årsmøde i Dansk historisk Fællesforening. Temaet for dette årsmøde er som bekendt moderne byhistorie. Lidt om baggrunden for dette:

I de sidste år har talen blandt historikere og historisk interesserede – museumsfolk og arkivfolk – ofte drejet sig ind på, at vi er inde i en uheldig udvikling. Der bliver for meget museumsteknik, for meget arkivteknik og for lidt historie og markant lokalhistorie. Det er ikke, fordi der ikke skrives noget; men både blandt arkivfolk og museumsfolk bliver det let blot beskrivelser af enkeltbegivenheder, enkelte genstande, enkelte fund. Det bliver ikke til sammenhænge og udviklinger.

Denne situation var det, der prægede emnet for årsmødet 1987. Her drøftede vi det manglende samarbejde mellem museer, arkiver og foreninger.

Nu i år er emnet »Byens historie efter 1870«. Det er et forsømt område, men det er også et område, hvor det er så klart, at her bør museer og arkiver arbejde sammen. Begge disse forhold har været afgørende for emnevalget.

Ligesom sidste år har vi i år udsendt et oplæg til drøftelserne på årsmødet. Jeg vil benytte lejligheden til at takke dem, der har bidraget til fremstillingen af støttepapirerne og som nu på årsmødet vil uddybe de enkelte temaer. Også en tak til Landsarkivet og til Stiftsmuseet for deres indsats for at gøre dette årsmøde godt og frugtbart. Vi er glade for det.

Om foreningens arbejde i det forløbne år kan jeg sige følgende: Vi har i dag 751 medlemmer. Siden sidste årsmøde er der kommet 4 nye museer, 4 nye medlemmer under SLF, og SLA har fået 7 ordinære og 2 ekstraordinære medlemmer. DHF har fået 3 nye direkte medlemmer, nemlig Skov- og naturstyrelsen, Selskabet for Stationsbyforskning samt Ud-giverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland. Vi byder de nye medlemmer velkommen i foreningen.

Efter sidste årsmøde konstituerede foreningens styrelse sig med Knud Prange som næstformand, Dorrit Andersen som sekretær og Jørgen Dieckmann Rasmussen som redaktør af »Fortid og Nutid«. Formand og kasserer vælges som bekendt direkte. Poul Olsen har i årets løb bistået sekretæren.

Om styrelsens sammensætning i det forløbne år kan jeg derudover meddele, at Kamma Varming, der sidste år blev indvalgt i styrelsen, desværre har trukket sig tilbage af helbredsgrunde. Hun er blevet afløst af sup-

pleanten Søren Ehlers, der således er rykket ind som »rigtigt« styrelsesmedlem.

Jeg vil i denne forbindelse foregribe dagsordenens punkt om valg til styrelsen ved at meddele, at Søren Manøe, der i en årrække har været suppleant til styrelsen og derfor deltaget i møderne, nu ønsker at trække sig tilbage på grund af mange nye hverv. Vi vil gerne takke Manøe for hans indsats; tilmed var han i nogle måneder bestyrelsesmedlem, da Bender trådte ud som SLA's repræsentant. I den periode, Manøe var i bestyrelsen, var han et aktivt medlem.

Blandt vore aktiviteter er også udgivelsen af de to tidsskrifter »Fortid og nutid« og »Siden Saxo«, der begge kommer fire gange om året.

Først »Siden Saxo«, der er det yngste af tidsskrifterne. Det er nu inde i 5. årgang og sælges i ca. 5.000 eksemplarer. Vi havde håbet på i hvert fald et par tusinde mere; det ville have løst mange problemer, i hvert fald de økonomiske. Som situationen er nu, er det fremdeles nødvendigt med et stort statstilskud. Udgivelsen sker sammen med Rigsarkivet, der også yder et betydeligt tilskud i form af, at redaktionen, ekspeditionen og en betydelig arbejdsindsats på andre felter udføres af Rigsarkivet. Det er naturligvis vort håb, at abonnementtallet vil vokse, men det kræver en bestandig og ganske særlig indsats. Om økonomien kan jeg føje til, at vi nu skifter trykkeri. Det vil – uden at læsere kan mærke det – bringe fremstillingsomkostningerne ned med omkring 30%.

Det er vort bestemte indtryk, at tidsskriftet modtages med stor og levende interesse. Det er da også bestandig genstand for fyldige omtaler i pressen og mand og mand eller kvinde og kvinde imellem. »Siden Saxo« er ikke speciel for lokalhistorie, men efter hele dets form, indhold og skrivemåde tjener det generelt til at styrke den historiske interesse og dermed også lokalhistorien.

Det andet tidsskrift »Fortid og nutid« er foreningens gamle tidsskrift »for kulturhistorie og lokalhistorie«. Det går det ikke så godt med, som det gerne skulle, og i den henseende deler det desværre skæbne med de øvrige historiske tidsskrifter her i landet – det trøster

vi os med. Abonnementstallet svinger omkring 1100. Også som andre tidsskrifter: vi fik et betydeligt dyk, da antallet af historiestuderende for nogle år siden blev skåret stærkt ned. Ydermere tog tilbøjeligheden til at holde tidsskrifter stærkt af. Det må på den anden side understreges, at det synes, som om holdertallet nu har stabiliseret sig. Der er både afgang og tilgang; men det opvejer nogenlunde hinanden.

Et af problemerne ved »Fortid og Nutid« er, at det ligesom skal markere frontlinien i den lokalhistoriske forskning. Dette medfører ofte vanskeligheder med at finde balancepunktet mellem det helt avancerede og det mere jordnære, både når det gælder indholdet og fremstillingsformen. Vi kunne navnlig ønske, at tidsskriftet havde en større udbredelse blandt de mange, der arbejder med lokalhistorie. Vi erkender dette i bestyrelsen, og der er ikke et møde, hvor vi ikke drøfter dette spørgsmål. Forhåbentlig finder vi balancepunktet.

Konkret om »Fortid og Nutid« må jeg føje til, at det i 1987 er udkommet med 4 hæfter på i alt 349 sider. Redaktør har som i de sidste år været Jørgen Dieckmann Rasmussen, Esbjerg. Nyt i tidsskriftet var i 1987 et fyldigt referat af DHF's årsmøde. Referaterne har tidligere været trykt i en lille, selvstændig publikation, som medlemmerne har modtaget i forbindelse med indbydelsen til det næste årsmøde. Efterhånden som denne publikation også kom til at indeholde indlæggene ved drøftelserne af de forskellige årsmødetemaer, fandt styrelsen det mere hensigtsmæssigt at lade årsmødereferatet i sin helhed trykke i »Fortid og Nutid«, således at det også kan komme læsere uden for medlemskredsen til gavn. For 1986-årsmødet var der tale om 32 sider inkl. illustrationer. Et andet nyt initiativ i 1987-årgangen var oversigten over de historiske tidsskrifter. I forvejen har »Fortid og Nutid« bragt oversigter over indholdet af museernes og de historiske foreningers årsskrifter. Arbejdet med disse oversigter er stort og tidskrævende, og der er grund til at takke de, der har påtaget sig udarbejdelsen. Men på trods af alle gode forsætter er ingen af de tre oversigter komplette. Vi opfordrer derfor

medlemmerne til automatisk at indsende årbøger og årsskrifter til redaktionen.

Om foreningens øvrige publikationsvirksomhed kan jeg nævne, at manuskriptet til »Lokalhistorie i undervisningen« ligger trykklart. Desværre blev manuskriptet større end forudset, jeg kunne også have sagt bedre end forudset. Nu tumler vi med at skaffe økonomisk mulighed for at gå videre med udgivelsen.

»Dansk kulturhistorisk Opslagsværk« ligger ligeledes i trykklar stand; men også her kan det blive vanskeligt at tilvejebringe det økonomiske grundlag for udgivelsen. I nærmeste fremtid vil de, der i sin tid abonnere på værket, blive bedt om at bekræfte deres bestilling og samtidig vil der blive indkaldt nye abonnenter.

Der er for tiden ikke helt konkrete planer om nye udgivelser. Nu må vi se, hvad dette her møde fører til.

Et er Fællesforeningens egne udgivelser. Et andet felt er de mange udgivelser, enkeltforeningerne står for.

Her fordeler Fællesforeningen hvert år det store beløb, vi får fra Tipsmidlerne. Det plejer at komme tidligt på sommeren; men i år er uddelingen blevet udsat. Vi ved til gengæld, at det samlede beløb fra tipsmidlerne er blevet forøget. Der er så kun at håbe, at også beløbet til os bliver forøget.

Nær i forbindelse med dette står, at vi har interesseret os for porto-spørgsmålet. Ikke på et så højt plan som den offentlige debat, der jo også på det sidste har interesseret sig for sagen.

De stadige portoforhøjelser er blevet en stor belastning for mange foreningers og institutioners budget. Når vi nu sender en årbog ud, koster det 10 eller 14 kr. Når vi sender en subscriptionsindbydelse kan den komme op på 4,10 kr. Og af en eller anden grund synes vi i mange tilfælde, at det er nogle penge, vi ikke får noget for. Inderst inde og budgetteoretisk må vi selvfølgelig indrømme, at det at bringe den færdige bog ud til læserne er en lige så vigtig del af formidlingen som at betale bogtrykkeren og fotografen, og gælder det et foredrag, så er lokaleleje strengt taget lige så fjernt fra sagen som portoudgiften. Alligevel

synes vi, at portoen er en urimelig udgift. Vi har selvfølgelig også skelet til forholdene i Sverige, hvor man har begrebet »foreningsbrev«. For almenkulturelle foreninger findes en særlige portotakst, der er nede på et par kroner. Her må det til gengæld siges, at man ikke i Sverige har de samme offentlige tilskud til bogudgivelserne, som vi har i Danmark.

Hele denne problematik belastes af, at vi som historikere er opdraget til at se en sag fra to eller flere sider. Og set som en helhed er vi nok ikke dårligere stillet end andre. Om støtten gives til trykning eller porto bliver i sidste ende det samme. Uanset alt dette bragte jeg alligevel sagen frem.

Jeg nævnte den for ministeren. Desværre er han også historiker og dermed også uddannet til at se sagen fra begge sider. Ud fra dette blev konklusionen, at der næppe er noget at hente for os ad den vej.

Hvis vi dernæst forlader de mere snævre foreningsanliggender er der to sager, der især har optaget store dele af vor forenings medlemmer, nemlig forslaget til revision af museumsloven og et af SLA stillet forslag om en særlig lov for lokalarkiver.

Fællesforeningen har ikke været inddraget i disse sager. Det kan vel tages som et udtryk for, at man fra de to sektioners side – og det kan vel også være rigtigt, når man ser på forslagernes indhold – har opfattet forslagene som organisations- og tekniskbetonet. Situationen i dag er fremdeles uafklaret om de to forslags skæbne.

På længere sigt kan lovene dog nok, hvis de bliver til noget, berøre det lokalhistoriske arbejde. Alt vil imidlertid være afhængig af, hvad praksis ad åre vil lægge ind i paragrafferne. Uden tvivl vil en debat om de to sager dog komme til at bevæge sig ud i noget meget kompliceret, når man ligesom skal iklæde paragrafferne de honnørsord, som man ofte finder det nødvendigt at trække frem. Og her kan der nok være behov for, at den historiske verden – og vi er en væsentlig del af den – bevarer roen.

Der vil i en sådan debat blive talt om den historiske interesses styrke. Om lokalsamfundet som en ideologi for sig selv. I hvor høj grad de to ting løber sammen ved vi ikke. Vi

ved heller ikke, hvor meget af det der er historie, og hvor meget der er interesse for lokalsamfundet, og endelig hvor meget eller hvor lidt af det hele, der blot er en af de mange former for at tilfredsstille behovet for at komme sammen. Og hvis det er det sidste, så søger man at give det hele en ideel overbygning. Man siger, at man kommer sammen for at dyrke egnens historie eller for at styrke lokalsamfundet over for det store samfund. Endelig kan meget af det være bundet af mange uafklarede nostalgiske strømninger. Selvfølgelig kan flere af dem, der bærer disse strømninger, også være kvinder og mænd, som inderst inde blot føler trang til at organisere noget, sætte sig i spidsen for noget.

Det var nogle barske betragtninger. De er for så vidt ikke nye for os. De var også en del af emnet på sidste årsmøde. Om lidt kommer jeg imidlertid til alt det positive. Vi må nemlig have noget mere af det barske med. Den stærke understregning af lokalsamfundet kan nemlig også let føre over til – det lyder mærkeligt – en særlig form for rodløshed, til perspektivløshed og intolerance. Det er den, der manifesterer sig på mange områder. Man tror, at alt er nyt, og det tilmed kun findes eller fandtes i det lokalsamfund, man lever i. Det er bl.a. her, at kendskabet til historien kommer ind.

Hvis jeg skulle prøve at give eksempler, så kan det blive endeløst. Jeg vil blot tage en enkelt ting frem. Fortvivlelsen over ungdommen. Det styrker at rykke tilbage til det gamle Kongens København. I 1816 klages der i Hovedstaden over håndværkerlærlingenes opførsel, når de gik fra aftenundervisningen på Akademiet. De købte øl og brændevin hos portneren og drog som slagsbrødre hylende gennem Østergade, hvor de smed alle slags skidne ting ind i butikkerne. Vi hører også fra Skanderborg omkring 1. verdenskrig, hvordan ungdommen terroriserede ventesalen med støj, sang, mundharmonikaspil og drikkeri, så ordentlige mennesker var nødt til at stå ude på perronen. Tilmed var de unge mennesker ikke velklædte og havde smudsigt fodtøj. Samme år klagede man i Århus over frække tilbud fra pigerne, endog når herrerne kom spadserende med deres ægtefæller. I

1908 var det galt i Varde, fordi serveringsdamerne serverede i Evakostume.

Sådanne eksempler nævner jeg, fordi det er nødvendigt at understrege, at manglende fornemmelse af, at sådan har det også været tidligere, den fornemmelse forsvinder let, når man kun beskæftiger sig med, hvad der skete eller ikke skete i et snævert lokalsamfund. En historisk viden om ungdommens adfærd giver større forståelse for tiden i dag, og det gælder på mange områder. En anden risiko ved »lokalideologien« er, at man afgrænser lokalsamfundet for snævert. At det ikke bliver gjort klart, at meget af livet i det ligesom i dag havde et snævert samspil med omegn og naboer.

Og så er der det praktiske. Når en forening eller en institution bliver for lille, så er indsatsmulighederne for små. Det bliver også for meget afhængigt af, om der til enhver tid er nogen, der vil føre det videre. Det er eksempelvis nok tvivlsomt, om det er ønskværdigt, at lokalarkiverne bliver etableret helt nede på kirkesogenniveau, og det synes jeg, at der er en betænkelig tendens til.

Når alt dette er sagt, så kræver tvivlen også sin ret. I vore inderste tanker er der naturligvis strømninger, som ikke er helt så snusfornuftige. Jeg fascineres simpelthen også af krucifikset fra omkring 1100, der sad i den gamle kirke 1200 m. fra vort hus. Mange af jer kender sikkert Åbykrucifikset. Det er kunsthistorisk en skat; men først og fremmest er det fra mit sogn, og jeg forestiller mig, at bønderne, når kirkeklokken kaldte, gik ned over de marker, hvor vort hus nu ligger. Det er da også rart at se, hvordan de huse så ud i 1912, de huse der lå på landevejen ned til vort hus. Det er da også spændende inde i byen at gå ind i gården, hvor min tiptipoldefar byggede en synagoge. Jo vist har tilknytningen til den lokale historie sin store tiltrækning og værdi.

Konklusionen på dette er, at vi ikke kan løsrive os fra lokalhistorien. Men i det øjeblik, vi erkender det, må vi passe på, at det lokale ikke tager overvægten, sådan at forbindelsen med det nærmere og fjernere samfund bliver glemt eller gjort til intet.

Og det er jo netop Fællesforeningens opgave at styrke lokalhistorien og kvaliteten i

den. Men her møder vi ofte og på mange måder et problem, der bunder både i Fællesforeningens organisatoriske opbygning og i sektionernes afgrænsninger. Og det kan der være grund til, at vi opholder os ved. Det bliver nemlig tydeligere og tydeligere i vort arbejde.

Fællesforeningen er organisatorisk opbygget af tre dele: museumssektionen (DKM), arkivsektionen (SLA) og de lokalhistoriske foreninger (SLF) samt en lang række enkeltstående institutioner og organisationer, i alt omkring 70. De enkeltstående institutioner er eksempelvis landsarkiverne og Rigsarkivet, Matrikelarkivet, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, Dansk Folkemindesamling, Sprog- og Litteraturselskabet. Af foreninger kan blandt mange nævnes Den danske historiske Forening, Jysk Selskab for Historie, Selskabet for dansk Skolehistorie, Sammenslutningen af slægtshistoriske Foreninger.

De tre sektionsdannede sammenslutninger – SLA, DKM og SLF – er ligesom grundstammen, også i kraft af deres kontingentbidrag, og fordi de har fødte pladser i Fællesforeningens bestyrelse. Af disse er foreningerne bag SLF foreningens oprindelse. Det var de amtshistoriske samfund, der søgte sammen i 1909 og dannede Fællesforeningen. Med var også dengang statens arkiver og nogle museer, alle alene i kraft af, at disse institutioners personale ofte førte an i de lokalhistoriske foreninger, som på den tid ville sige de amtshistoriske samfund.

Efter 2. verdenskrig satte sektioneringen ind. Der var mange grunde. Men helt grundlæggende var, at arkiver og museer begyndte at professionalisere sig; museerne havde i øvrigt allerede 1929 dannet egen forening. Det blev klart, at der er en lang række museums- og arkivtekniske forhold, som krævede fællesfunktioner og fællesuddannelse. Og blandt de amtshistoriske samfund dukkede også funktioner op, som ikke var decideret lokalhistorie: udflugter og fællesrejser, foredrag og filmforevisninger, der i emner fjernede sig fra den egentlige lokalhistorie.

Ved siden af de gamle amtshistoriske samfund er der de sidste 20–30 år ydermere opstået en række lokalhistoriske foreninger med

vidt forskellige formål: arkiver- og billedsamlinger, foredrag, udgivelse af lokalhistoriske hæfter, nogle flere gange om året, nogle årligt og atter igen nogle lejlighedsvis. Indholdet i hæfterne er gennemgående lidt tilfældigt: gamle dokumenter, breve, billeder af isenkrammerens butik eller brugsen, lidt om en præst under besættelsen. Der mangler i dette i reglen historisk sammenhæng, baggrund og forklaring på udviklingen. Uden tvivl udfylder hæfterne dog en mission, og der synes at være behov for disse sammenslutninger. Mange har vi i øvrigt slet ikke forbindelse med.

Fælles for det hele er, at den egentlige lokalhistorie let træder i baggrunden. På museer og arkiver har det tekniske og det organisatoriske en tilbøjelighed til at trænge frem i forgrunden, og i foreningerne er man, når foreningen når en vis størrelse, tvunget til at ofre megen kraft på det organisatoriske. I de små foreninger bliver det hele let til alene en glæde over strejflys over gamle dage. Det er uden tvivl noget, der også skal til; men egentlig lokalhistorie er det ikke.

Situationen er imidlertid, at der ikke mere rigtig er nogen, der føler sig tilstrækkelig forpligtet over for lokalhistorien som sådan. Lokalhistorie forstået på den måde at vise sammenhængen i et lokalområdes indre udvikling, og vise hvad der udefra har påvirket det, og hvordan det har gjort det.

Alt det, jeg har omtalt, er det nødvendige grundlag for, at den egentlige lokalhistorie kan dyrkes. Der er imidlertid et stort behov for at vise, hvordan det kan dyrkes. Mange der er optaget af teknisk og organisatorisk at samle og opbygge basis kan ikke overkomme mere.

Ud fra denne baggrund må vi søge at inddrage kredse og personer, for hvem den egentlige lokalhistorie er den centrale sag. Vi har ikke rigtig mulighed for at gøre det, fordi Fællesforeningen, som den er i dag, i høj grad kalder på de mange, der er travlt optaget af at støbe fundamentet. En af vejene frem er nok at åbne for direkte individuelt medlemskab af foreningen eller ligefrem at organisere en sektion, hvor det er udviklingen af lokalhistorie i egentlig forstand, der er hovedformålet.

Det er bestyrelsens hensigt at arbejde med dette spørgsmål i det kommende år.

Formandens beretning godkendtes uden kommentarer.

3. Kassereren forelægger regnskab

Kassereren *Chr. Petersen* gennemgik regnskabet, der godkendtes uden kommentarer.

4. Fastsættelse af kontingent

Det vedtoges at forhøje sektionernes kontingent med 1000 kr. til 15.400 kr. om året og at beholde uændret kontingent for de direkte medlemmer på 250 kr.

5. Indkomne forslag

Der var ingen forslag indkommet.

6. Valg af formand og kasserer

Vagn Dybdahl og *Chr. Petersen* genvalgte.

Inden overgangen til næste punkt rettede formanden følgende ord til det afgående styrelsesmedlem *Knud Prange*:

»I lovenes § 2, stk. 7 hedder det: »Fællesforeningen kan prisbelønne afhandlinger, der er blevet trykt i publikationer udgivet af dens medlemmer.«

Knud Prange har været medlem af bestyrelsen i 30 år, været sekretær, redaktør og næstformand. Du har mange gange været med til at uddele prisbelønningen. Nu får du selv prisen! Jeg kan ikke pege på en enkelt afhandling, der motiverer det. Du har skrevet mange, der hver for sig fortjener en belønning.

Du har skrevet om vidt forskellige emner: lokalhistorie, historie, heraldik, personalhistorie, socialhistorie.

Frem for alt, har du dog skrevet mange om, hvordan lokalhistorie skal forskes og skrives. Du har afsat mange pejlemærker, der har ført fremad inden for vort felt. Du har kort sagt betydet og virket mere inden for vort område end nogen anden i vor generation. Vi siger

dig tak og med den bagtanke, at når du får denne pris, er du næsten nødsaget til at blive ved med at hjælpe os, når vi har brug for det.«

7. Valg af to styrelsesmedlemmer og to suppleanter

Til styrelsen nyvalgte museumsdirektør *Palle Friis*, *Hjørring*, og lektor *Knud Holch Andersen*, *Thisted*. Som suppleanter nyvalgte universitetslektor, dr.phil. *Karl-Erik Frandsen*, *København*, og arkivar *Jørgen Thomsen*, *Odense*.

8. Valg af revisor og revisorsuppleant

Anders Larsen og *Aksel Henriksen* genvalgte.

9. Eventuelt

Knud Prange takkede for den tildelte hæderspris og udtrykte sin glæde over at have været med i Fællesforeningens arbejde i 30 år.

Ingvar Musæus, Sammenslutningen af slægtshistoriske Foreninger, rejste spørgsmålet om den forestående nedlæggelse af Udvandrerrarkivet. Flere andre repræsentanter havde ordet for at advare mod lukningen af institutionen. Debatten resulterede i én enstemmig vedtagelse af følgende resolution:

»Repræsentantskabsmødet skal hermed over for Kulturministeriet udtale et stærkt ønske om, at der skabes muligheder for at bevare Udvandrerrarkivet under én eller anden form.«

Karen Margrethe Sørensen, Østjydsk Hjemstavnsforening, gav bl.a. udtryk for, at der burde være mere debat under repræsentantskabsmødet, og undrede sig over, at der ingen spørgsmål havde været til beretningerne. Da hun var ny i arbejdet, ønskede hun en nærmere præsentation af styrelsesmedlemmerne, hvilket derefter skete.

Den øvrige del af årsmødet var helliget temæt »Moderne byhistorie« (dvs. tiden efter 1870), og deltagerne havde forud for mødet fået et hefte med støttepapirer til drøftelse af udvalgte temaer. De forskellige temaholderes sammenfatninger af deres bidrag trykkes her efter årsmødereferatet. Der var almindelig

Søndagens veltilrettelagte busekskursion samlede en stor deltagerkreds. (Foto: K. B. Rasmussen, Korsør).

enighed blandt deltagerne om, at årsmødet havde fundet sin rigtige form med styrkelsen af det faglige indhold, der var sket de sidste år, og også om, at det var vigtigt med udsendelsen af skriftlige materialer. Som noget nyt blev deltagerne ved nogle af temaerne delt i grupper, hvilket helt klart var fremmede for den meget livlige diskussion, der fandt sted.

De forskellige temaer og deres indledere var følgende:

Præsentation af byhistorier fra Odense (*Jørgen Thomsen*), Åbenrå (*Henrik Becker-Christensen*), Århus, dvs. Byhistorisk Udvalgs udgivelser (*Finn H. Lauridsen*, og Viborg (*Henning R. Lauridsen*).

Boligen, ved museumsinspektør *Margit Baad Pedersen*, Haslev Museum.

Bystyre og -administration, ved rigsarkivar *Vagn Dybdahl*.

Det materielle og det immaterielle grundlag og dets rammer, ved arkivar *Erik Korr Johansen*, Erhvervsarkivet.

Sundhed og sygdom, ved lektor *Knud Holch*

Andersen, Thisted Gymnasium, og arkivar *Poul Olsen*, Rigsarkivet.

Kvarterdannelser, ved arkivar *Henrik Fode*, Erhvervsarkivet.

Byhistoriske faktasamlinger, ved rigsarkivar *Vagn Dybdahl*.

Årsmødet nød godt af stor gæstfrihed fra Viborgs historiske institutioner. Fredag aften var Landsarkivet for Nørrejylland vært for præsentationen af årsmødetemaet. På Landsarkivets læsesal holdt rigsarkivar *Vagn Dybdahl* og overarkivar *Finn H. Lauridsen* et lysbilledforedrag om den moderne købstadsudvikling, og derefter var der rundvisning på Landsarkivet med præsentation af byhistoriske kilder. Aftenen sluttede med natmad. – Om lørdagen samledes deltagerne til et lignende arrangement i Viborg Stiftsmuseum, også med et vægtigt kulinarisk indslag.

Årsmødet afrundedes med en fascinerede busekskursion i Viborg og omegn, hvor købstadsudviklingen efter 1870 blev demonstreret af museumsinspektør *Peter Seeberg*.

Dorrit Andersen

Dansk Historisk Fællesforening

RESULTATOPGØRELSE FOR TIDEN 1/1-31/12 1987

Note

Kontingenter:

Sammenslutn. af Lokalhistorisk Arkiver		14.400,00
Sammenslutn. af Lokalhistoriske Foreninger.....		14.400,00
Dansk Kulturhistorisk Museumsforening.....		14.400,00
Medlemmer		12.800,00
		<u>56.000,00</u>

Tilskud:

Kulturministeriet, Tipsmidlerne	250.000,00	
Overført til 22 Amtssamfund	÷ 150.000,00	
Tilskud til »Siden Saxo«	÷ 50.000,00	50.000,00
		<u>106.000,00</u>

Omkostninger:

Årsmødet	40.190,35	
Møder og rejser	10.309,78	
Lønninger og honorarer	24.750,00	
Administration.....	20.000,30	
Kontorudgifter.....	6.124,80	101.375,23
		<u>4.624,77</u>

1 Fortid og Nutid	÷ 31.175,75	
2 Siden Saxo	÷ 30.219,29	
3 Bogsalg	÷ 1.121,58	
4 Historisk bibliografi.....	÷ 37.744,68	100.261,30

Renteindtægter.....		÷ 95.636,53
		<u>15.535,05</u>

Underskud		÷ 80.101,48
-----------------	--	-------------

der fordeler sig således:

Henlagt til investeringsfond	3.231,57	
Henlagt til reservefond	1.676,60	
Henlagt til DHF-reservefond Fortid/Nutid	1.877,43	
Henlagt til DHF-reservefond Siden Saxo.....	1.877,43	8.663,03

Overført til næste år		÷ 88.764,51
-----------------------------	--	-------------

AKTIVER

Girokonto nr. 5086264		2.741,07
Østjyds Bank konto nr. 1141460		86.638,27
Østjyds Bank konto nr. 7027374		39.498,71
Østjyds Bank konto nr. 7026889 (Inv.-fond)		57.091,14
Østjyds Bank konto nr. 7028562 (Reservefond)		29.619,92
Østjyds Bank konto nr. 7033000 (Fortid/Nutid)		33.167,99
Østjyds Bank konto nr. 7032994 (Siden Saxo)		33.167,99
Tilgodehavende moms		6.187,60
Tilgodehavende bogsalg		6.370,74
Tilgodehavende Fortid/Nutid		4.824,14
		<hr/>
		337.120,42

PASSIVER

Skyldig A-skat		687,20
Wind's Bogtryk		89.228,18
AiO		54.395,84
Diverse kreditorer		40.025,48
Siden Saxo, forudbetaling 1988		1.466,00
Formue primo (korrigeret m/kr. 2,00)	87.035,17	
Underskud	÷ 88.764,51 ÷	1.729,32

184.073,38

Hensættelser:

Investeringsfond

Primo	53.859,57	
Hensættelse i 1987	3.231,57	57.091,14

Reservefond

Primo	27.943,32	
Hensættelse i 1987	1.676,60	29.619,92

Fortid/Nutid

Primo	31.290,56	
Hensættelse i 1987	1.877,43	33.167,99

Siden Saxo

Primo	31.290,56	
Hensættelse i 1987	1.877,43	33.167,99

337.120,42

DANSK KULTURHISTORISK OPSLAGSVÆRK

Salg		1.248,00
Tilskud		246.820,00
Renter		1.266,14
Lønninger	229.810,28	
Forsendelse	10.677,77	
Administration	275,58	
Checkkonto	8.570,51	

249.334,14 249.334,14

HISTORISK BIBLIOGRAFI

	Salg		8.190,08
	Lån hos DHF, Primo	44.435,87	
	Forsendelse	1.598,10	
	Checkkonto – ophævet		99,21
4	Afskrevet		37.744,68
		<hr/>	
		46.033,97	46.033,97

SPECIFIKATIONER TIL RESULTATOPGØRELSEN

1	<i>Fortid og Nutid</i>		
	Salg		169.143,30
	<i>Tilskud:</i>		
	Forskningsrådet	20.000,00	
	Andre	31.223,58	51.223,58
		<hr/>	
			220.366,88
	<i>Omkostninger:</i>		
	Trykning	182.884,98	
	Honorarer	9.000,00	
	Administration	11.757,42	
	Forsendelse	38.554,53	
	Afskrivninger	7.393,70	
	Produktionsudgifter	370,00	
	Reklame	1.282,00	251.542,63
		<hr/>	
	Underskud		÷ 31.175,75
2	<i>Siden Saxo:</i>		
	Abonnementssalg		316.917,10
	Løssalg		5.089,75
	Tilskud DHF		50.000,00
	Andre tilskud		2.000,00
	Salg 1986		7.681,41
	Salg 1987		3.306,55
			<hr/>
			384.994,81
	Trykning	271.350,00	
	Forsendelse	63.388,63	
	Administration	1.959,00	
	Produktionsudgifter	19.682,83	
	Lønninger og honorarer	15.500,00	
	Reklame	43.333,64	415.214,10
		<hr/>	
	Underskud		÷ 34.202,32
	<i>Bogsalg:</i>		
	Bogsalg, egne bøger		34.202,32
	Copydan		184,80
			<hr/>
			34.387,12
	»Lokalhistorien i undervisningen«	10.561,25	
	Lønninger og honorarer	16.169,75	
	Porto og fragt	5.620,35	
	Afskrivning	1.350,35	
	Administration	1.807,00	35.508,70
		<hr/>	
	Underskud		÷ 1.121,58

Dansk Historisk Fællesfond

RESULTATOPGØRELSE FOR TIDEN 1/1-31/12 1987 (6. REGNSKABSÅR)

<i>Indtægter</i>	
Renter af bankbog	1.318,30
Kupons	3.600,00
÷ depotgebyr og kurtaget	75,00
Overskud	<u>4.843,30</u>
<i>Aktiver</i>	
Nom. kr. 30.000 forenede Krf. 20133, 12%, kurs 94	28.200,00
Østjydsk Bank A/S konto nr. 7030980	24.442,39
	<u>52.642,39</u>
<i>Passiver</i>	
Formue primo	48.849,09
Overskud	4.843,30
Kursregulering vedr. ej realiserede obligationer	÷ 1.050,00
Formue pr. 31/12 1987	<u>52.642,39</u>

DHF's fond til særlige formål

Formue primo	97.374,18
Renter	5.842,45
Formue pr. 31/12 1987 (Østjydsk Bank A/S, kto. 7030949)	<u>103.216,63</u>

DHF og SLF's Støttefond (5. regnskabsår)

Formue	38.007,03
Renter	2.280,42
Formue pr. 31/12 1987 (Østjydsk Bank A/S, kto. 7030998)	<u>40.287,45</u>

Ovennævnte regnskaber er opstillet af undertegnede på grundlag af forelagte bankbøger, bilag samt depotudskrifter pr. ultimo december 1987.

Randers, den 8. marts 1988

Anders V. Larsen
afdelingsdirektør
Hjulmagervej 38
8900 Randers

Byens historie siden 1870

Oplæg og indlæg fra Dansk historisk Fællesforenings årsmøde 1988.

Vagn Dybdahl:

Indledning

De danske provinsbyer 1870 til i dag er et spændende afsnit af Danmarkshistorien. Det er der mange perioder, der er. Vi vil kunne sige det samme om Absalons tid, den sorte død, Christian IV og de slesvigske krige.

Byerne 1870–1988 har imidlertid noget helt særligt ved sig. Det er historie, men alligevel ikke længere væk, end vi synes, at vi selv har oplevet tiden.

Går vi i dag rundt i gaderne eller bladrer vi i telefonbogen, støder vi hele tiden på firmanavne, som de også kendte for 100 år siden. Nogle af os ser dejlige huse, der blev bygget af vore fædre eller bedstefædre før 1. verdenskrig. Mange af os har møbler, spisebestik, fotografier, der hører til vor dagligdag, men også hørte til vor families dagligdag for 100 år siden. Dette særegne afsnit af Danmarkshistorien er vi selv en del af.

Det var og er et ejendommeligt afsnit, fordi det danske folk pludselig holdt op med at være et folk af husmænd og bønder. Støt og sikkert gik landbrugets folk tilbage i folketal. I stedet fik vi byer.

Byerne var omkring 1850 på 2.000–3.000 indbyggere, de allerstørste på 10.000, Odense 14.000, de mindste på godt 1.000. Efter 40 år – 1901 – var de største byer oppe på 40.000–50.000. En 4–5-dobling var i det hele ikke sjældent. Det var især de store og mellemstore byer, der voksede.

Der var kommet huse i flere etager. Vejene var blevet til brolagte gader, kreaturholdet var forsvundet, renovationen var blevet et problem.

WC'er. Gadebelysning. Mange byer havde fået sygehuse. I de fleste byer udkom der nu dagligt fire aviser. Man havde i flere byer fået gadedrenge og bøller, der gjorde gaderne usikre (det hjalp dog, når borgere af autoritet truede). Der var store skoler med lærere, der havde fået en særlig uddannelse. Det var ikke

sjældent, at bedre folks børn gik i skole i 10 år og tog præliminæreksamen med flere fremmedsprog.

Byerne havde fået en administration med et byråd i spidsen. Flere folk fra fagforeningerne var med i styret. Hos ekviperingshandleren (forretningen hed ofte Tip-Top) kunne man købe færdige habitter og i hans vinduer lå bl.a. violette sokkeholdere. Om sommeren spillede en stryger og en pianist i pavillonen. Undertiden var der ligefrem en der sang. Han vekslede til eksempel mellem Se det summer af sol over enge, Under den hvide bro og Du spørger min dreng.

Springer vi igen 40 år frem til tiden op mod 2. verdenskrig, da ser vi den samme udvikling. Nu er byerne vokset på ny. De største er blevet dobbelt så store. De mellemstore tre gange så store.

Næsten alle har fået wc, mange har tilmed badeværelse. Gaderne er ved at blive asfalteret. Hesten er på vej ud til fordel for bilerne. Mange steder er der neonlys. Nu er der gymnasier på vej.

Omkring 1900 var der stort set kun de gamle katedralskoler. I Vestjylland var der f.eks. ingen gymnasier. Der var Ribe, og så var det slut hele vejen op undtagen i Østkystens byer og Viborg.

Byerne havde fået professionel administration. I 1935 havde man fået Lillebæltsbroen. Over radioen hørte man, hvad klokken var, og den var det samme over hele landet. I 1870 var klokken først 12 ti minutter senere i Jylland end på Sjælland. Der var nu radio og biografer med tone- og talefilm. Alle kunne høre de melodier, man tidligere kun kendte fra postkort. Rundt i hjemmene holdt man radioballer, hørte Louis Preils danseorkester spille Gem du dine kys – var man rigtig med på noderne, nynnede man den selv på tysk »Drunt in der Lobau«, for man havde hørt

den fra Königswusterhausen, og hele Europa sang Bel Ami. De danske byer var ved at blive en del af en europæisk bykultur. Med bl.a. de mange kaffebarer næsten amerikanske.

Vi skal de næste par dage høre om de mange problemer, der blev skabt af denne udvikling. Vi skal tale om, hvordan man nærmere studerer den. Hvordan vi alle kan yde hvert vor bidrag.

Præsentation af nyere byhistorier

Odense bys historie.

Ved Jørgen Thomsen

Odense er en af de 10 danske byer, hvis navn først dukker op i de skriftlige kilder, og det er næppe forbigået manges opmærksomhed, at Odense i år fejrer sit 1000-års jubilæum. Byens navn er nævnt første gang i et dokument, udstedt af den tyske kejser Otto III den 18. marts 988 i forbindelse med en skattefritagelse, som siden har vist værdiløs; men byen er selvfølgelig ældre. Da borgmester Verner Dalskov ved en reception på Odenses Rådhus i juni 1976 gjorde opmærksom på den begivenhed, der nærmede sig, og foreslog udarbejdelsen af en moderne byhistorie, var interessen hos universitetets historikere hurtigt vakt.

På dette tidspunkt forelå allerede et par større værker om byens historie, nemlig biskop Engelstofts fra slutningen af forrige århundrede og en mursten, redigeret af katedralskolens rektor H. St. Holbeck og udgivet i 1926; men disse beskrivelser var ikke up-to-date, og Odense var i mellemtiden også blevet universitetsby, så det er forståeligt, at kommune og universitet kunne finde hinanden i et samarbejde om en ny, større og forhåbentlig også bedre byhistorie, der således blev det først igangsatte jubilæumsarrangement.

Planlægningen af værket og ansvaret for overholdelsen af planerne blev overdraget en redaktion, bestående af to historieprofessorer fra Odense Universitet og to kommunale tjenestegrekschefer: stadsbibliotekaren og museumsdirektøren. Til redaktionen knyttede man en sekretær, der tillige skulle fungere som billedredaktør for værket, som kontaktet til trykkeri, forfattere m.m.

En af redaktionens første opgaver var at sammensætte en forfatterliste, og dette voldte ikke uoverstigelige problemer. Historikere fra Odense Universitet, byens museumsvesen og Landsarkivet blev straks inddraget, ligesom

man søgte kontakt til andre historikere, der havde eller havde haft forbindelse med universitetet. Den oprindelige sammensætning af forfatterkollegiet måtte undervejs tillempes et par gange med baggrund i tidnød, og for det nyeste bind – om tiden efter 2. verdenskrig – traf man først i midten af indeværende årti de fornødne beslutninger om udpegning af forfattere. Vor samtids historie er så svær at overskue, at man her valgte at udlicitere opgaven i en række delemler. Alt i alt har 24 forfattere leveret bidrag til værket. Så godt som alle forfattere har været faghistorikere – i enkelte tilfælde, særligt i forbindelse med bindet om efterkrigstiden, har vi dog også inddraget forfattere fra andre fag.

Odense var tidligere kendt som »etatsrådenes by«, og nu – hvor den sidste etatsråd er borte, og der ikke længere står en sølvbakke i entreen til at rumme årets høst af visitkort – kan det ikke undre, at byen lagde vægt på et bredt temavalg og en i bedste forstand populær fremstilling. Det hed bl.a. i byrådsvedtagelsen fra 1977, at der skulle være tale om »et på primærforskning byggede, udtømmende værk om byens historie ... Værket skal skrives uden anvendelse af fremmedord, i et klart og forståeligt sprog, så at det også kan læses med udbytte af andre end faghistorikere«. Redaktionen har i sit arbejde søgt at følge disse retningslinier, men om den har haft held dertil, må andre afgøre. I hvert fald var det i samme ånd, man vedtog at undlade at anvende notetællere i teksten. For redaktionen spillede det i de indledende overvejelser endelig også en rolle, at nye metoder, som f.eks. elektronisk databehandling, nu åbnede mulighed for at bearbejde et langt større kildemateriale til den nyere tids historie, end det hidtil havde været tilfældet.

Historikernes adgang til det kildemateriale, der endnu var i kommunens varetægt,

sikredes gennem en samarbejdsaftale mellem universitetet og Odense kommune, og ved arbejdets afslutning kan det konstateres, at der ikke har foreligget noget som helst problem med hensyn til adgang til kilder, som forfatterne har haft kendskab til eksistensen af.

Ved udarbejdelsen af planen for værket valgte redaktionen straks at foretrække en kronologisk fremstilling frem for den anden tænkelige mulighed: en samling temabøger, og de 1000 år samt forhistorien blev herefter fordelt på 10 bind. Ikke jævnt og ligefremt med 100 år til hvert bind, men med skyldig hensyntagen til en række forhold: 1) historisk naturlige skel (som f.eks. svenskekrigene og enevældens indførelse 1660 eller den nye købstadsordning fra 1868), 2) hvad man havde eksperter til, samt 3) den forventede læserinteresse. Det med ekspertisen var eksempelvis baggrunden bag delingen af beskrivelsen af 1700-tallet i to bøger, og den forventede læserinteresse var en vigtig årsag til, at de fem krigsår 1940–45 fik et helt bind for sig. Det er klart, at spørgsmål om periodesering altid vil vække diskussion, og jeg kan da heller ikke være helt uenig med dem, der har anført, at værkets samlede plan til en vis grad er blevet skævt med 571 år + forhistorien i ét bind og fem år i et andet som de to yderpunkter. Til gengæld er bøgerne udkommet.

De pragmatiske hensyn var også dominerende, da man i 1977 forsøgte at fastlægge udgivelsesterminerne for de enkelte bind. Et bind – det om tiden indtil 1988 – måtte af naturlige grunde komme sidst, men da det samtidig (bl.a. af salgsmæssige grunde) var ønskeligt at sprede de 10 bind om året i perioden 1979–88, valgte man straks at se stort på, om bindene udkom i rækkefølge, så den ældste historie kom først og den nyeste sidst. Forfatternes meget forskellige arbejdssituation gjorde, at det fra begyndelsen var urealistisk at overholde en sådan tidsfølge, og de afskrækkende eksempler på udgivelsesplaner, der var trukket i langdrag, havde sikkert også deres virkning. Udgivelsesterminerne for de enkelte bind blev tillige fastlagt ud fra ønsket om at fastholde en så høj faglig standard som muligt, og planen for hele værkets opdeling

blev kun underkastet ubetydelige ændringer, efter arbejdet var sat i gang; både bindantallet og udgivelsestempoet med et bind pr. år kunne overholdes, også selv om vi undertiden måtte tage en af de allersidste dage før jul i brug til den årlige præsentation på rådhuset.

Redaktionen udarbejdede allerede forud for byrådets godkendelse af projektet en meget bred liste over de emner, »som man vil søge belyst, for så vidt de har haft betydning inden for den periode, som den enkelte forfatter beskæftiger sig med, og for så vidt det er muligt at skaffe et kildemateriale, der kan belyse emnet«. Hovedpunkterne i emnelisten var følgende: Ydre rammer, befolkningsforhold, erhvervsudvikling, arbejdsmarkedet, levestandard, bystyret, skatteforhold, offentlig anlægs- og erhvervsvirksomhed, kulturelle forhold, social- og sundhedsforvaltning, politi- og retsvæsen samt militæret. Denne emneliste har været den vigtigste retningslinje for de enkelte forfattere, og redaktionen har naturligvis til en vis grad søgt at få forfatterne til at følge denne liste, hvor de enkelte tidsperioder giver mulighed for det. Manglende kildemateriale eller – for vor egen tids vedkommende – et overvældende materiale og mangel på tidligere undersøgelser har ført til naturlige afvigelser fra emnelisten. Og når man i øvrigt ønsker at overholde en tidsplan, tvinges man undertiden til at hugge en hæl og klippe en tå i emnemæssig henseende. Et del-emne har i ét bind måske ikke fået den behandling, det fortjener, men i flere sådanne tilfælde har vi søgt at råde bod på det ved at medtage flere billeder med relevans for emnet.

Fra politisk side var det et krav, at værkets geografiske afgrænsning blev Odense Kommune efter kommunesammenlægningen i 1970, og det må nok åbent indrømmes, at værket er blevet lidet homogent på dette punkt. Nogle forfattere inddrager så godt som ikke de gamle landsbyer og nuværende forstæder i beskrivelsen, andre gør det i større udstrækning. Problemet er naturligvis det, at den jævne, daglige forbindelse mellem købstaden og omegnen er en relativt ny foreteelse, og behovet for sognehistorier for de indlemmede sogne (hvor man for den helt

moderne tid står med det omvendte problem, at byens og forstadens historie er uadskillelig) er næppe blevet markant mindre som resultat af byhistorien.

På ét punkt suppleredes den oprindelige plan for byhistorien undervejs. I 1978–79 gennemførte man nemlig efter københavnsk forbillede en indsamling af erindringer blandt ældre odenseanere.

Alle byens 30.000 pensionister fik således en henvendelse fra borgmesteren om at nedskrive deres oplevelser fra barndom, ungdom og arbejdsliv og indsende erindringerne inden 1. maj 1979. De 10 bedste af de ca. 250 indkomne manuskripter blev præmieret, og materialet har siden stået til rådighed for forfatterne til byhistorien. For første halvdel af vort århundrede gav erindringerne oplagte muligheder for mere livfulde fremstillinger af dagliglivet, f.eks. skolegangen, og disse muligheder er da også benyttet i en vis udstrækning. For at flere kunne få glæde af manuskripterne er uddrag af 30 erindringer publiceret i bogen *Ak, hvor forandret*, og i to tilfælde har det være muligt at publicere større uddrag af enkeltmanuskripter som selvstændige bøger.

Odense Kommune har finansieret hele projektet med en bevilling på 1,6 mill. kr. (netto) i 1976-priser, og byrådet har kun haft projektets økonomi til behandling én gang, nemlig ved vedtagelsen af bevillingen. Vigtigheden af, at der er sørget for prisregulering af en sådan bevilling, fremgår af, at den tekniske fremstilling af bind I i 1979 kostede ca. 166.000 kr., mens prisen for bind X, der var 10% længere, lå 92% over (ca. 318.000 kr.). I disse priser er ikke inkluderet udgifter til indkøb af billedmateriale o. lign., men kun den egentlige udgift til papir, reproarbejde, sats, tryk og indbinding – så vidt muligt på lokale virksomheder.

Oprindeligt havde man regnet med 10 bind á hver ca. 300 sider, men det samlede sidetal for værket nåede med bind X op på 4.518 sider, og i forbindelse med projektet er der som nævnt udkommet tre erindringsbøger samt givet tilskud til en bog om det første kort over Odense.

Til efteråret vil værket blive rundet af med

et registerbind med et fælles sted- og sagregister til alle 10 bind – der er personregistre i hvert enkelt bind – samt med en bog med gamle kort over byen og omegnen. Disse to bøger samt en mere journalistisk fremstilling i ét bind af byens historie gennem de 1000 år finansieres dog særskilt.

Takket være det kommunale tilskud til værket har prisen kunnet holdes nede. Oprindeligt var abonnementsprisen 132 kr. og løssalgsprisen 198 kr., og selv om prisen i løbet af udgivelsesperioden nåede at stige til 160/240 kr., er kiloprisen noget nær markedets laveste. Værket har været solgt gennem boghandelen og i direkte subskription fra forlaget, Odense Universitetsforlag, der har haft byhistorien i kommission. Hvert bind er trykt i et oplag på 3.000 eksemplarer, hvoraf ca. 1.700 eksemplarer er solgt i abonnement. Der er endvidere solgt nogle få hundrede eksemplarer af de enkelte bind i løssalg; løssalget har været særlig stort af det først udkomne bind, om Odense under besættelsen, og det har derfor været nødvendigt med kommunal støtte at genoptrykke dette bind og i byrådets vedtagelse fra 1977 var der forsigtigt regnet med et salg på 500 eksemplarer af hvert bind.

Når man sammenligner disse salgstal med byens størrelse, kan de nok synes små – også i sammenligning med hvad der sælges af lokalhistoriske bøger andre steder i landet. Det er oplagt, at værkets monumentale karakter trods prisen har fået potentielle købere til at tænke sig om en ekstra gang, før de har tegnet abonnement, og det er også givet, at fremkomsten af andre lokalhistoriske bøger om Odense samtidig med udgivelsen af tibindsværket har skadet salget af det større værk. Udgivelsen af de tre omtalte erindringsbøger, der er solgt i henholdsvis omkring 1.000, omkring 3.000 og omkring 4.000 eksemplarer, har selvfølgelig også været et alternativ, typisk for den, der har villet give en enkelt lokalhistorisk bog om Odense som gave.

Tre forfattere, der endnu ikke havde nogen fast ansættelse, har været aflønnet over bevillingen for at skrive deres bidrag, mens forskere med ansættelse ved Odense Universitet eller Odense Kommune ikke har fået noget honorar, men har udført deres arbejde som en

del af deres forskningsforpligtelse. De resterende forfattere har fået normal forfatterhonorar (15% af salgsindtægterne excl. moms), men det er klart, at de mange »gratis« forfattere har været en væsentlig forudsætning for, at Odense Kommune har kunnet få et værk i det omfang, her er tale om, for den én gang fastlagte bevilling.

Fra byens side var det allerede fra begyndelsen et ønske, at værket skulle være gennemillustreret, og billedmængden er derfor betydelig med vel i gennemsnit 3–400 fotografier pr. bind. Arbejdet med at fremskaffe billeder af god kvalitet – og i det rigtige udvalg – samt at skrive de fornødne billedtekster kan tidsmæssigt let undervurderes, i hvert fald i en by af Odenses størrelse og hvad de bind angår, der vedrører fotografiets tidsalder. Før den tid er mulighederne naturligvis mere begrænsede.

Visse anmeldere har af og til klaget over, at der ikke var tilstrækkelig sammenhæng mellem teksten og nogle af billederne. Hertil er først og fremmest at sige, at vi i visse tilfælde har søgt at råde bod på emnemæssige begrænsninger i manuskripterne ved at bringe relevante billeder, og for det andet er det nok også en realistisk bedømmelse, at tekst og billedmateriale ofte studeres hver for sig. Men i øvrigt er jeg da enig i, at billederne ellers bør placeres så tæt som muligt ved den tekst, de illustrerer, og virkelig bør illustrere teksten.

Piller man smudsomslagene af byhistoriens 10 bind, vil man se, at indbindingsmaterialet ikke er i samme farve for de forskellige bind. Usikkerheden omkring fremtidige leverancer af bindmateriale fik bogtilrettelæggeren Poul Jeppesen, der også har stået for selve grundlay-outet til byhistorien, til at foreslå denne løsning på et vanskeligt problem, og løsningen skyldes altså ikke, at redaktionen ville signalisere, at man med afslutningen af bind 10 var nået hele spektret rundt. Det er klart, at der kan rejses mange – og sikkert også mange berettigede – indvendinger mod de valg, redaktionen har truffet, og de fremstillinger, den har sagt god for. Når alt kommer til alt, er der stadig mange presserende lokalhistoriske studieområder i Odense, og vore

overvejelser går lige for tiden på, hvordan vi kan sikre fremtidige publikationsmuligheder for sådanne studier i byhistoriens kølvand – som en årbog, som temabøger eller hvad?

Skulle vi begynde forfra med den viden, vi nu har, tror jeg helt sikkert, at man kan sige, at får man chancen, som vi i Odense gjorde det i 1976, skal man slå til. Også selv om betænelighederne ved et så ambitiøst projekt kan være store: Er der tilstrækkeligt med forskningsresultater til at lave den store sammenfatning nu? Eller burde man f.eks. begynde med et samarbejde med universitetet om lokalhistoriske specialer og udsætte den samlede fremstilling? Kan man finde de »rigtige« forfattere – og vil de aflevere deres bidrag til tiden?

Den konservative politiker Poul Møller har i sin bitre erindringsbog *Politik på vrangen* (s. 113) formuleret meget præcist, hvad man skal gøre, hvis mulighederne byder sig: »... i politik gælder det næsten altid, at gode ideer kan blive slået over ende af bedre med det resultat, at tiden går, og sagerne forsinkes så meget, at der ikke kommer noget ud af hverken det gode eller det bedste. Vil man noget, eller skal man noget, så må man gøre det, så godt man evner, når tiden er gunstig, eller når tiden kræver ideer, som man selv synes er bedre, men som blot betyder, at der ikke kommer noget ud af det hele«.

Det gælder også moderne byhistorie.

Aabenraa bys historie.

Ved Henrik Becker-Christensen

Den oprindelige plan i 1952 – et 2-bindsværk

Værket skulle behandle byens historie indtil 1945 og bestå af 2 bind på i alt 800 sider med 15–20% billedstof. Fra starten var det forudsat, at flere »skolede historikere« skulle tage sig af de enkelte perioder. Det skulle ske under tilsyn af en redaktion bestående af daværende landsarkivar Johan Hvidtfeldt (Viborg) og arkivar P. Kr. Iversen (Aabenraa). Redaktionen skulle have ret til at foretage, som det udtryktes, en vis »ensretning« af bi-

dragene. Oplag 1.500. Påtænkt udgivelses-tidspunkt: 1958–59. Aabenraa kommune an-søges om 30.000 kr. til projektet. Den 21. maj 1953 bevilger byrådet 20.000 kr. Herpå skrives kontrakt med flere forfattere og arbejdet påbegyndes.

Fra to til tre bind

Projektet forsinkes på grund af flere forfateres optagethed med andre opgaver. Enkelte springer også fra og må erstattes af nye. Under indtryk heraf ændres udgivelsesplanen fra to til tre bind på hver 250–300 sider. I 1961 udkom bind I (–1720), i 1967 bind II (1721–1864) og i 1974 bind III (1864–1945). I mellem-tiden blev kommunen flere gange ansøgt om nye tilskud til at dække forskellen mellem salgsindtægter og trykkeudgifter samt honorarer.

Den nyeste historie og sognehistorien

Endnu inden bind III af byhistorien udkom påtænkte Historisk Samfund for Sønderjyl-land en fortsættelse af værket. I november 1973 skrev landsarkivar P. Kr. Iversen til Aa-benraas borgmester og foreslog udgivelsen af et bind IV dækkende tiden 1945–1970 samt yderligere to bind om de ved kommunalreformen indlemmede sognes historie op til 1970 – et om Ensted sogn og et om Løjt sogn. Til dette formål blev der ansøgt om 40.000 kr., som blev bevilget af byrådet i december 1974. Planen blev dog først iværksat i 1980 efter at byrådet havde bevilget 200.000 kr. til projektet. I 1981 fik historikerne H. Becker-Christensen og Jørgen Witte overdraget opgaven med at skrive bind IV af købstadshistorien, mens en kreds af andre historikere tog sig af de to sognehistorier. I 1985 udkom Aabenraa bys historie bind IV (400 sider), i 1987 Ensted Sogns historie (308 sider) og i 1988 Løjt Sogns historie (378 sider). De to sognehistorier er redigeret af henholdsvis arkivar Lars N. Henningsen og landsarkivar Hans H. Worsøe. Oplag for de tre nye bøger: 2.000.

Århus byhistoriske udvalg.

Ved Finn H. Lauridsen

BU, udtalt kort og med stød, kaldes Århus byhistoriske Udvalg af dem, der til daglig har med det at gøre. Det har sin baggrund dels i nogle lokalhistoriske udstillinger, der afholdtes i rådhushallen i begyndelsen af 1950'erne, dels i et festskrift, som på initiativ af Vagn Dybdahl udsendtes til borgmester Sv. Unmack Larsens 60 års fødselsdag i 1953. Disse tiltag, der havde vakt betydelig interesse, førte i 1956 til, at kredsens bag dem stillede forslag til byrådet om, at man oprettede et permanent organ, der skulle fortsætte udstillingsvirksomheden, men også udgive bøger. Byrådet bifaldt planen, og med rådmanden for magistratens 4. afdeling som født formand oprettedes et udvalg bestående af repræsentanter for byens kulturelle institutioner – arkiver, biblioteker og museer – samt de to amtshistoriske foreninger, der virkede og endnu virker her. Derudover åbnede vedtægterne mulighed for optagelse af repræsentanter for andre institutioner og foreninger samt enkeltpersoner med tilknytning til Århus bys personalhistorie.

Formen: En arbejdskreds i stedet for en forening var valgt, fordi man fandt det sandsynligt, at man kunne få en større kreds i tale ved direkte henvendelse og »reklame« forud for hver enkelt publikation i stedet for at trække på et fast medlemskab. Med den – ganske vist væsentlige – begrænsning, at man ikke ved, hvordan det ville være gået med en forening, er det en opfattelse, udvalget har fastholdt. Hver enkelt bog udbydes da for sig i subskription på basis af et kartotek, der er opbygget ved salget gennem årene og løbende vedligeholdes. Subskriptionsindbydelsen er trykt inden i en gengivelse af bogens omslag, forsynet med en »opmuntrende« tekst, der fortæller lidt om bogen og fremhæver dens kvaliteter, samt naturligvis med et bestillingskort, der altid kan indsendes portofrit. Endelig har vi i mange år suppleret med en avisannonce med bestillingskupon; men det er efterhånden blevet meget dyrt – op til ca. 15.000 kr. for en kvartside – og effekten har været veksellende. Smånotitser med omtale af salget

og bogen – ofte suppleret med et billede fra den – har vi også dyrket; men det har i de senere år været vanskeligt at få vor eneste lokalavis til at optage sådanne.

Lidt bedre går det, når man foregiver at have et problem f.eks. identifikation af et billede, hvor formålet naturligvis kun er at få den kommende bog omtalt.

Udvalget har siden 1956 udgivet 65 bøger, der falder i tre grupper: 1. Den såkaldte »julebog«, der altid udsendes først i december og er af populært tilsnit, koncentreret om de sidste 100 år. 2. Bøger af mere videnskabelig karakter eller bøger, udgivet i særlige »lokale« anledninger samt 3. fra 1972 Århus-årbogen, der »tager« det foregående års begivenhed »af«, og, når de indbyder til det, sætter dem i historisk perspektiv.

Viborg leksikon. Ved Henning Ringgaard Lauridsen

Forhistorien

Viborg leksikon blev i 1977–79 planlagt som et to-bindts opslagsværk, der i knap form kunne give besked om centrale naturhistoriske og kulturhistoriske emner indenfor Viborg kommunes grænser. Den leksikale form skulle sikre bred anvendelighed for både kommunens egne indbyggere og for udenbys publikum. For at sikre projektets gennemførelse dannede initiativtagerne omkring Viborg Stiftsmuseum en særlig »Fond til udgivelse af Viborg leksikon« samt sammenkaldte en lang række potentielle forfattere til forberedende møder.

Projektet lykkedes ikke i den udtænkte form. Således viste det sig umuligt at få de mange bidragydere til at levere deres manuskripter inden for de samme tidsintervaller, og det økonomiske grundlag var ikke til stede for en samlet udgivelse. Derimod udførte løst ansatte projektmedarbejdere et værdifuldt forarbejde, idet de udarbejdede en erhvervsregistrering, en arkivregistratur, en lokalbibliografi og dele af et aviskartotek.

Viborg leksikon som skriftsserie

I 1983 blev Viborg leksikon vakt til live i en ny form. En af de oprindelige manuskriptforfattere afleverede et grundigt og omfangsrigt manuskript om Viborg bystyre. Dette udspil gav ideen til at udsende omfattende manuskripter om kulturhistoriske og naturhistoriske emner i hæfteform. Rækken af »selvstændige« publikationer skulle bindes sammen af en ensartethed i udformning, af en emnemæssig helhedsplan og af en fælles registerindgang. Efter udsendelse af bindet om Viborg bystyre fik Viborg leksikon tilknyttet en redaktør som herefter udformede helhedsplanen og retningslinierne for i alt godt tyve bind samt registerbind. Det samlede værk vil ved sin afslutning hen imod år 1999 give fyldige skildringer af alle væsentlige by- og egnsbestemte temaer indenfor kunst, natur, geologi, erhverv, levevilkår, politik, sprog og arkitektur.

Et stort værk udformet efter de skitserede retningslinier tiltrækker sig naturligvis en hel række problemer. Værkets omfang kræver en større gruppe af kompetente forfattere, som det er redaktørens opgave løbende at opspore og håndplukke. Imidlertid har han kun begrænsede økonomiske midler at lokke med, hvilket betyder, at de enkelte bidrag må underordnes pågældende forfatters daglige arbejde. Med andre ord kan de enkelte bind ikke udsendes i »naturlig« rækkefølge; eksempelvis kan et par fortløbende numre behandle historiske emner som industri og landbrug, mens det næste skildrer enten geologien eller egnens dyre- og planteliv. Problemet modvirkes dog ved, at de enkelte bind giver en tilnærmelsesvis dækkende behandling af det specifikke emne. Bindene kan da også udmærket købes og læses særskilt.

Et andet problem ved den valgte form er en lang udgivelsestid på måske 15 år. I løbet af de år kan forventes eksempelvis teknologiske ændringer inden for de grafiske brancher, ændringer som sandsynligvis vil forstyrre den lay-out-mæssige ensartethed i værket. Også de redaktionelle samt de økonomiske forhold kan forandre sig med årene.

Blandt fordelene ved en løbende publicering af temahæfter er ikke desto mindre de

overkommelige finansieringsmuligheder, idet udgifterne strækkes tilsvarende over tid. I dag publiceres Viborg leksikon over Viborg Stiftsmuseum/Viborg lokalhistoriske arkivs faste publiceringskonto. Økonomisk virker projektet dermed ikke tyngende, hverken for udgiveren eller for abonnenterne.

Væsentligt er også den fleksibilitet, som ligger i at kunne trykke de enkelte bidrag, når det arbejdsmæssigt er mest belejligt for de enkelte forfattere.

Siden 1984 er der udsendt seks bind af Viborg leksikon, og i dag er de nærmestkomende års udgivelser i rimelige faste rammer. Der foregår løbende en dialog mellem forfatterne og redaktøren omkring udformningen og tidsintervallerne. Naturligvis er der ligeledes detailproblemer så som emnemæssige og geografiske afgrænsninger. Principielt skal således det nuværende Viborg kommune være undersøgelsesområdet, men her er tale om en »kunstig« administrativ inddeling, som eksempelvis geologer af gode grunde har svært ved at indrette sig efter.

Museets og arkivets indsats

Medarbejderne ved Viborg Stiftsmuseum og Viborg lokalhistoriske arkiv vil i de kommende år optræde som bidragydere til flere bind, men desforuden foregår der på disse institutioner vedvarende et indsamlings- og registreringsarbejde til gavn for projektet. I en periode havde arkivet i den forbindelse en langtidsledig historiker ansat.

Salget af Viborg leksikon administreres fra Stiftsmuseet. De første fire numre blev solgt alene gennem de lokale boghandlere og markedsføringen omfattede alene en vis omtale i lokalpressen. Efterspørgslen var imidlertid for ringe, og i forbindelse med publiceringen af det femte bind udsendtes en brochure, der skulle hverve en fast abonnementskreds. Denne abonnentordning, som indbefatter 15% rabat, har givet et noget større salg, også af de førstudsendte numre.

Formatet på Viborg leksikon – A4 – er muligvis et minus i salgssammenhæng. Kunderne er måske konservative; det store format

passer dårligt i reolen og folk får ikke så mange sider. Fordelen ved formatet ligger i en mere varieret og spændende udnyttelse af billeder, kort og tegninger. I det hele taget forsøger redaktionen at bruge gode illustrationer optimalt, også fordi moderne mennesker oplever i billeder mere end i tekst. Dog skal det siges, at formatet er valgt til den første publikation, inden redaktøren var tiltrådt. Men sådan arver vi så meget, og ofte lærer vi med tiden at holde af det.

Bystyre og -administration. Ved Vagn Dybdahl

Byens styre var indtil 1919 noget rod, i hvert fald når man skal holde sig til det formelle, og når vi betragter det med nutidige øjne.

Tag nu en af de mindre eller mellemstore købstæder. Topfiguren var borgmesteren. Han havde mange funktioner. Han var: politimester, dommer og borgmester.

Han var tillige formand for en række ret selvstændige kommissioner, f.eks.: brandkommissionen og sundhedskommissionen.

Desuden var borgmesteren ofte formand for eller sad i hvert fald i bestyrelsen for til eksempel den lokale bank eller sparekasse, byggeforeningen, museet og hospitalet.

Han var udnævnt af kongen efter indstilling fra byrådet. Udnævnelsen var for livstid; men han tog ofte sin afsked, når han var omkring de 70. Indtil o. 1900 var han altid højremand.

Borgmesteren var ubestridt byens førstemand. Foruden hele den dømmende og udøvende magt havde han også den lokale forvaltning under sig. Gennem de mange tillidshverv øvede han også en betydelig indflydelse uden for det snævert offentlige liv i byen.

Borgmesteren havde selvfølgelig overordnede. Det var især ministeren, Indenrigsministeriet og Justitsministeriet. I en lang række sager havde han også amtmanden som overordnet. Amtmanden havde – også i købstæderne – mangfoldige myndighedsfunktioner, som hverken statsamtmand eller amtsborgmester har i dag. Han var således øverste

juridiske myndighed, stort set svarende til vore dages statsadvokat. Videre kan nævnes myndighedsbevilling, kongebreve, skilsmisser. Forslag fra byrådene skulle gå gennem ham.

Hele borgmesterens kommunale funktion var naturligvis i realiteten begrænset. Der var først den begrænsning, der alene lå i, at han jo skulle leve i miljøet, og at han – hvis han ville have det rart – naturligvis var nødt til at tage hensyn til stemninger og synspunkter hos de folk, der omgav ham. Her havde han dog naturligvis en styrke alene i, at han jo skulle leve i miljøet, og at han – hvis han ville have det rart – naturligvis var nødt til at tage hensyn til stemninger og synspunkter hos de folk, der omgav ham. Her havde han dog naturligvis en styrke alene i, at han var udnævnt på livstid. Men dernæst var han også bundet af budgettet, som blev vedtaget af byrådet. Der er dog at sige, at borgmesteren var formand for kasse- og regnskabsudvalget, og han skulle godkende budgettet.

Hvilken indflydelse borgmesteren havde på byrådet, når det nu navnlig gælder kasse- og regnskabsvæsenet, ved vi ikke. Det har givetvis været forskelligt fra by til by og i høj grad afhængig af borgmesterens personlighed og engagement. Det samme gælder, når vi skal afveje hans forhold til kærneren.

Kærneren (datidens økonomidirektør eller kommunaldirektør) kunne være den mand, der bogholderiteknisk holdt styr på byens kasse. Han kunne imidlertid også være den, der udarbejdede byens budget og herunder vurderede, hvad man havde råd til. Han kunne også tage stilling til løbende afvigelser fra budgettet (en slet ikke ringe sag); var der tale om større afvigelser, måtte han dog tale med borgmesteren.

Når det gælder budgettet, er det værd at mærke sig, at kommunens tjenestemænd ikke havde store bevægelsesmuligheder. Hverken en overlærer – nutidens skoleinspektør – en gasværksbestyrer eller en kommuneingeniør måtte fravige budgettet. Endnu op i den periode, jeg havde med sådanne sager at gøre, måtte f.eks. en skrivemaskine ikke udskiftes, før borgmesteren havde godkendt det – hvis det altså ikke var forudset i budgettet.

De reelle forhold om borgmesterens og kærnerens position og indflydelse i bystyret samt deres indbyrdes relationer ved vi ikke meget om. Når vi kommer op i vor tid, ved vi noget mere (nu hedder kærneren nok kommunaldirektør); men det er stadig svært at trænge ind i disse anliggender. Jeg vil her sige, at det er åbenbart, at de mange lokalarkiver bør gøre en særlig indsats. Der samles så mange erindringer sammen, men de bør styres gennem samtaler, der borer i sådanne spørgsmål. I al for høj grad bliver samtaler og erindringer rettet mod almindeligheder og tilstande, som i øvrigt kan klarlægges meget bedre på anden måde.

Samspillet mellem borgmesteren og byrådet var også kompliceret. Selve sammensætningen af byrådet var set med vore øjne ejendommeligt. Først var der det, at de store skatteydere havde to stemmer. Dernæst var der det, at der var listevalg, og den liste, der fik flest stemmer fik alle pladser. Man kom således let i den situation, at et stort flertal slet ikke blev repræsenteret. Dette er også en af forklaringerne på, at stemmeprocenten mange steder ikke kom op på mere end 10–15%, flere steder kom man dog efterhånden op på 35–40%. Op mod år 1900 blev misforholdet imidlertid så skrigende, at man mange steder simpelthen dannede kommunale vælgerforeninger, der inden selve valget opstillede en fællesliste, og på den gjorde man plads for både venstrefolk og socialdemokrater.

Byrådet nedsatte en række udvalg: for brolægning, skole, hospital, belysning osv. Udvalgene fik ret stor selvstændighed inden for hvert sit område.

Det gjaldt ikke alene med hensyn til at fastlægge retningslinier, men også aktiv indgriben i dagligdagen. I 1906 påtog et byrådsmedlem sig at skride ind over for unge mennesker, der var for støjende, når idrætsforeningen benyttede vaskerummet om aftenen, et andet medlem gik selv hen for at kontrollere, om det var ildelugtende, når en skindhandler rensede huder, og flere byrådsmedlemmer prøvede selv, om trækvognene var for tunge, når lære- eller bydrengene brugte dem. Man gik også i pavillonen for at se, om porcelænet blev vasket ordentligt op. Jeg har

også set, at et byrådsmedlem i forbindelse med et skole-nybyggeri i 1906 påtalte, at el-kontakterne var placeret så lavt, at eleverne selv kunne tænde lyset på gangene. Springer vi længere op, ja, så cyklede i 1945 skoleudvalgets formand selv rundt og udbetalte lønningerne til aftenskolelærerne.

I langt de fleste sager var der ikke tale om, at partilinjerne blev trukket skarpt op. Mere ideologiprægede eller programformulerede standpunkter var ikke almindelige. Noget andet er, at en nærmere analyse af standpunkterne klart viser, at byrådsmedlemmernes standpunkter var præget af en bagved liggende ideologi. Ikke helt sjældent gik den ad andre baner, end man skulle vente ud fra det parti, medlemmerne tilhørte. Jævnligt »sprængtes« partioptdelingen.

Efter 1919 blev systemet ændret på mange områder. Afgørende blev, at borgmesteren nu valgtes ud af byrådets midte og for fire år ad gangen. Alene det svækkede hans position. Han, der nu var lønnet, havde heller ikke andre hverv – i mindre byer bevarede han dog i reglen sit private erhverv eller embedsstilling ved siden af.

Den nye borgmester var heller ikke politimester eller dommer, selv om det kunne forekomme. Nu beroede hans indflydelse stort set alene på hans personlige kvaliteter og styrken hos hans parti. Det blev også nu almindeligt med forudgående gruppemøder – partilinjerne blev skarpere markeret. I hvert fald blev det i Socialdemokratiet vedtægtsmæssigt, at den lokale redaktør og formanden for fællesorganisationen eller partiforeningen deltog i møderne. Inden gruppemøderne deltog ofte kærneren, et par fra gruppen eller en eller to helt uden for byrådet i formøderne, altså ret uformelt. Hvem, der deltog uden for byrådet, hvis der var nogen, kunne være varierende, f.eks. byens socialdemokratiske folketingsmand eller en anden, der havde en eller anden position; det var heller ikke altid, at de mødtes samtidigt. Der er grund til at tro, at sådanne møder også fandt sted i andre partier, måske under forskellige påskud. Mange steder var formanden for Handelsstandsforeningen ofte inddraget.

Vi ved også, at kandidatopstillingerne ofte

fandt sted uden for partiforeningerne. Fra Århus kender vi f.eks., at Handelsstandsforeningen og Håndværkerforeningen satte kandidater på borgerlige lister og i perioder gjorde Rotaryklubben det også. I Socialdemokratiet var Fællesorganisationen naturligvis med; inden for denne var i Århus Statsbanernes smede så stærke, at de kunne kræve og fik deres egen kandidat. – Alt dette skete naturligvis også til Folketingsvalgene. Vi ved også fra forskellige byer, at sportsforeninger, afholdsforeninger og Indre Mission kunne øve en betydelig indflydelse på kandidatopstillingerne.

Det er sværere at klarlægge det pres, de forskellige organisationer øvede på medlemmerne, når de først var valgt.

Hele problematikken er: hvem øvede indflydelse på byrådet og dets sammensætning? Det hører til det, vi må arbejde med. Det hører derfor også til det, vi skal søge at skaffe os kilder til.

Noget af det kan vi nok finde svar på, når vi går til forhandlingsreferaterne og virkelig nærlæser dem. I nogle byer – ikke mange – blev der udgivet trykte byrådsreferater. De steder, hvor der ikke blev udgivet referater, sendte kærneren eller byrådssekretæren officielle referater til aviserne. I de fleste aviser kom der efterhånden ofte referater af bladenes journalister. Det vil være en klar opgave for lokalarkiver at fotokopiere avisreferater og indbinde dem. Det vil være urimeligt, at alle skal blade rundt i aviserne hver gang, der skal opledes referater. Aviserne vil lide stærkt ved det, og det hele vil blive mere overskueligt, hvis de foreligger samlet i bind.

En lang række forhold blev styret uden for byrådet. Ligningskommissionen valgtes selvstændigt i forbindelse med byrådsvalget, senere af byrådet, men ikke blandt byrådsmedlemmerne. Sundhedskommissionen havde borgmesteren som formand og oftest også embedslægen, hvortil kom nogle byrådsmedlemmer. Skolekommissionen havde indtil 1933 sognepræsten som fast medlem og desuden nogle valgt af byrådet, det behøvede ikke at være byrådsmedlemmer. En række andre kommissioner havde også både fødte medlemmer og medlemmer valgt af byrådet. By-

styret var kompliceret, og arkiverne blev det derfor også.

En bys styre skete ikke alene kommunalt; det skete også direkte af staten på en lang række områder. Iøjnefaldende var fra periodens start på områder som: jernbaner, post- og telegraf, toldvæsen, domstole, politi (efter 1938), fabriksinspektorater, distriktslæger, senere civilforsvaret, fiskerikontrol o.m.a.

Alle disse institutioner var og er i sig selv en væsentlig del af byens styre. De øver en betydelig indflydelse både direkte og ved den virkning, der er gemt i de mange mennesker, de beskæftiger. De ansatte vil således ofte være dem, der presser på, når det gælder kulturliv og skoler, eksempelvis fordi de stiller særlige krav om videregående skoleuddannelse til deres børn. Det vil også typisk være en del af disse institutioners personale, der danner grundlaget for teater- og musikforeninger og dermed påvirker bystyret til på forskellig måde at tilgodese disse særlige behov. Afgørende er også, at f.eks. told, post og jernbaner fungerer efter byens behov.

Alle disse funktioner er styret centralt, oftest fra København. Selv om der ikke er nogen direkte lokal indflydelse på det. Det sker ad denne formelle vej: henvendelser til ministerierne, enten er det byrådet (ofte støttet af de lokale folketingsmænd) alene eller sammen med de erhvervsorganisationer, der har den nærmeste interesse i sagerne.

Også her søger man at lægge pres på de besluttende ad informelle veje. Det sker helt formløst ved at tage embedsmændene med i det almindelige selskabsliv, ved at få dem med i de lokale, men ellers lukkede Skydebrødre-selskaber, Rotary, lægeselskaber, og mere formelt udbygger man kontakten ved at indbyde embedsmændene til de årlige generalforsamlinger i de forskellige foreninger.

Oftest er det ikke så svært at etablere samarbejdet. Gælder det en ny jernbanestation eller udbygning af toldkammeret, da har man en fælles interesse. Handel og industri vil gerne have en ny og større jernbanestation; det samme gælder stationsforstanderen, der øjner en mulighed for placering i en højere lønklasse.

Alt, hvad vi hidtil har talt om, er alt det,

der har til formål at samle byens styre. Vi har også talt om de uformelle, men højst reelle påvirkninger, styret er udsat for.

Til alt dette kommer det spontane og ukonsumerede. Det er imidlertid en kendsgerning, at dette eksisterer og har gjort det gennem hele perioden.

Mange lystanlæg er blevet til, fordi den velstående borger har skænket et areal og derefter måske fået dannet en forening, der skulle stå for beplantningen. Derefter er det blevet skænket byen mod forpligtigelse til vedligeholdelse. Så har byen, hvad enten den ville eller ej, i realiteten være forpligtet til at tage sig af sagen i al evighed. Noget lignende har været begyndelsen til mange museer, biblioteker eller sportsanlæg – for slet ikke at tale om lokalarkiver.

Ad sådanne veje har velmenende borgere i virkeligheden øvet en betydelig indflydelse på byens styre. Det samme gælder forskelligt af det, vi i dag kalder græsrodsbevægelser. De kan samle sig om vidt forskellige sager: etablering af cykelstier, modstand mod en skole nedlæggelse, flytning af et monument, omlægning af et torv eller af en buslinie, indretning af et rocktempel. Enhver af os kan fortsætte med andre eksempler.

Alle sådanne bevægelser øver indflydelse på byens styre. I mange tilfælde på en sådan måde, at andre hensyn eller allerede planlagte aktiviteter lider skade.

Det er imidlertid en opgave for det lokale arkiv eller for det lokale museum at sikre bevarelsen af kilderne til sådanne bevægelser historie.

Byernes historie efter 1870 er et forsømt område. For at det dog ikke simpelthen skal blive et hul i vor historie, er det nødvendigt, at der snarest gøres en indsats på området. Vi må begynde at skrive om perioden, og vi må øve en systematisk indsats for at sikre de kilder, der er skabt og til stadighed skabes. Det kan ikke nytte, at samlinger blot tager imod det, der kommer af sig selv og så ofrer tiden på at registrere det med perfektionisme. Vi er på et område, hvor indsamlingen er vigtigere end registreringen. Det er vigtigere, fordi her går meget tabt hver dag.

Opgaven er, at man finder ud af, hvad der skal bevares. Det kræver, at der arbejdes med de nærmeste årtiers historie, og at der løbende følges med i dagens begivenheder og udvikling. Ud fra dette skal der lægges en plan for, hvor der skal sættes ind, og hvordan det skal gribes an. Og så skal det gribes an!

Boligen – Studiet af byens boliger. Ved Margit Baad Pedersen

De store forandringer, der skete på alle områder i det danske samfund i slutningen af 1800-tallet, satte sig også spor i byernes boligmiljøer. Navnlig de store byer fik en kraftig befolkningstilvækst, der fysisk viste sig i opvæksten af nye bydele – og en øget befolkningstæthed i de gamle dele af byerne.

Hvor den førindustrielle købstad i høj grad havde en husholdsstruktur med store enheder – f.eks. købmandsgården og håndværkergården – blev dominansen af kærnefamilier et karakteristisk træk ved den industrialiserede købstad. Adskillelse af bolig og arbejdssted blev en realitet for langt den overvejende del af befolkningen.

En række nye bygningsformer vandt indpas i byerne – den private udlejningsejendom, villaen og byggeforeningshuset som de mest markante. Ind i dette århundrede kom det sociale boligbyggeri, og gennem de sidste 30 år har vi oplevet parcelhuskvartererne skyde op i udkanten af alle byer.

Boligen udgør et klassisk studieobjekt inden for etnologien, og variationer inden for boligens indretning og funktion har vist sig at have en nøje sammenhæng med variationer i andre aspekter af folks livsform. For alle, der skulle indrette en bolig, har der været – og er der naturligvis stadig – ganske faste normer for, hvordan boligen burde se ud, og hvilke rum man brugte ved hvilke lejligheder. At få afgrænset disse normer og sat dem i relation til variationerne i andre aspekter af folks dagligliv gennem de sidste 100 år vil være et hovedformål med studiet af boligerne.

Kildematerialet til sådanne studier må naturligvis ideelt set være direkte oplysninger fra de mennesker, der har brugt boligerne –

enten i form af interviews eller erindringer. Skal materialet indsamles nu, vil man næppe kunne komme ret langt bagom 1920, men mange optegnelser ligger jo allerede i de offentlige samlinger og venter kun på, at de rigtige spørgsmål bliver stillet. Fotografier udgør et vigtigt supplement til optegnelserne, og det må heller ikke glemmes, at mange museer i deres samlinger har bohaver med oplysninger om, hvor og hvornår det har været brugt. Bohaveregistreringer i forbindelse med skifte eller konkurs udgør vigtige kilder til periodens første del, men bliver i de fleste tilfælde noget summariske hen imod århundredskiftet. Hvad angår selve bygningerne, kan kommunernes byggesagsarkiver, brandtaksationerne og kreditforeningsvurderingerne anvendes samt – ikke at forglemme – bygningerne som vi selv kan gå ud i byen og se dem.

En række museer har etableret et samarbejde i den såkaldte boligpulje med henblik på gensidig inspiration og koordinering af undersøgelsesarbejdet inden for boligområdet. Indsatsen er rettet mod boligforhold i dette århundrede – specielt efter 1920.

Det materielle grundlag. Ved Erik Korr Johansen

Denne side af byhistorien beskæftiger sig med, hvordan »bybilledet« har udviklet sig, og hvordan byen i tidens løb har fungeret med »faciliteter« og »bekvemmeligheder« som bo- og arbejdssted og som handels-, trafik- og administrationscenter. De fysiske og tekniske rammer har i høj grad medvirket til at udvikle *byens* karakteristiske særpræg til forskel fra stationsbyen, landsbyen eller det åbne land.

Byerne har i de sidste 100 år i modsætning til tidligere været i stærk vækst, og ændringerne i de geografiske og materielle rammer er derfor kommet til at spille en væsentlig større rolle i dette århundredes byhistorie end før. Hvordan byens netværk og sammenhæng (infrastrukturen) er blevet udbygget og koordineret har eksempelvis været afgørende for, om byen er blevet et trafikhelvede, har fået

solfattige baggårdsmiljøer, støjende arbejdspladser i boligområder, »grønne arealer« og parker og hygiejniske badeforhold.

Følgende række af stikord kan give et indtryk af, hvilke emner der hører med til denne del af byhistorien:

Bebyggelsesplaner og udstykninger. By og forstæder. Trafiknet. Gade- og vejanlæg. Fortove, cykelstier og P-pladser. Nærtrafik og udflugtsmål. Havne og flyvepladser. Jernbaner, rutebiler og færger. Busser. Hestedrosker og taxaer. Vognmænd og budcentraler. By- og rejsebude. Biltrafik. El-, gas og vandværker. Telefoner og postvæsen. Redningskorps, brandvæsen, snerydning. Lodseri, isbrydning, told.

Traditionelt hører disse dele af byhistorien til de mere »kedelige«, ikke mindst den del af dem, der beskæftiger sig med udviklingen af »de offentlige værker«, der ofte får karakter af en kronologisk-statistisk beskrivelse af udviklingen.

Købstadsskolen under forandring ca. 1880–1940.

Ved Ning de Coninck-Smith

I juni 1909 førtes i Kolding Socialdemokrat en mindre pennefejde mellem redaktør Peter Sabroe og en af kommuneskolens lærere P. Zoffmann. Anledningen var dobbelt.

Redaktør Sabroe ankede over lærerpersonalets faglige middelmådighed og over deres negative holdninger til børn fra arbejderklassen. Sabroe havde som en konsekvens heraf flyttet sin egne børn fra kommunens betalingskole til det kommunale gymnasium – som også havde en mellemskole.

Den anden anledning var en omlægning af det koldingensiske skolevæsen fra halvdags til heldagsskolegang, afbrudt af en frokostpause på halvanden time midt på dagen.

Sabroe mente, at den nye skolegangsordning ikke ville være til fordel for børnene. Afstanden mellem skolen og hjemmet var mange gange for stor til at børnene kunne få en reel pause; deres tøj for ringe til at kunne modstå kulde og regn 3–4 gange dagligt og i øvrigt havde man ingen garantier for, at bør-

nene ikke blev sat til at arbejde i middagspausen. Og det var jo egentlig for at begrænse børnearbejdet – og øge skolegangen, at kommunen indførte heldagsskolen.

Det var en skinløsning, og heldagsskolen kunne først for alvor blive til glæde for barnet, hvis praktisk og teoretisk undervisning blev integreret, og hvis alle børnene blev bespist på skolen. »Skole, Hjem, Legeplads og Værksted« burde forenes i heldagsskolen, skrev Sabroe.

Lærer Zoffmann mente, at Sabroe overdrev problemernes omfang – og at børnearbejdet kun for alvor kunne begrænses af lovgivningens vej. Han var dog enig med Sabroe i, at lærerne manglede efteruddannelsesmuligheder.

Den efterlyste lovgivning kom i august samme år, hvor Kolding byråd – ligesom byrådet i mange andre købstæder – vedtog en lokal vedtægt vedr. omfanget af skolebørns arbejde for andre end deres forældre. Men arbejdet i hjemmet havde man selvsagt ingen muligheder for at blande sig i.

Allerede i 1898 havde man indrettet et bespisningslokale til børnene i kommunens gamle (fra 1879) friskole – og den nye friskolebygning, opført samme år, fik også et spiserum i kælderens. I disse lokaler blev friskolens elever bespist af en privat forening. De betalende elever skulle derimod gå hjem og spise.

Debatten i Kolding Socialdemokrat i sommeren 1909 var kun en af de utallige offentlige polemiker, som Peter Sabroe var involveret i, mens han levede. Og som så meget af hans øvrige politiske arbejde handlede den om børn. Men diskussionen udgør også en indfaldsvinkel til de problemer, købstadsskolen stod overfor i årene omkring århundredeskiftet. Det var en periode, hvor skolen fik en stadig større plads i børns liv, på bekostning af især arbejdet, men også på bekostning af børns fritid, forstået som den tid, børn ikke var overvåget af voksne. En udvikling, som blev endnu tydeligere med vedtagelsen af 1937-skoleloven, som ved indførelsen af den eksamensfri mellemskole åbnede mulighed for, at endnu flere børn fik en skolegang udover de obligatoriske 7-år.

Netop de(n) lokale aviser kan være en fin indgang til skolevæsenets historie set i lyset af levevilkårenes forandring både for store og små.

Skolen bliver en vigtig samfundsinstitution

Skolegang var i løbet af det 19. århundrede blevet en samfundsmæssig vigtig institution af kvalifikationsmæssige årsager – ingen kunne næppe klare sig længere uden et minimum af skrive, læse- og regnefærdighed – og omkring århundredeskiftet var der skabt et behov for teknikere både på et højere og lavere niveau.

Men der var også vægtige politiske og ideologiske årsager til skolens nye centrale samfundsmæssige position. Børnene skulle lære at leve i – eller med – det borgerlige demokrati i alle dets facetter, lige fra valg til Rigsdag og sogneråd til accept af lønarbejdet og de samfundsmæssige ejendomsforhold.

Relativt set blev der brugt flest kræfter på skolevæsenet i købstæderne og landets største byer Århus og København. Det var her, at børnetallet fra 1880'erne voksede mest, og det var her de sociale og politiske problemer var størst. Skolen blev et vigtigt værn mod social- og politisk uro og den tjente også, i en større udstrækning end på landet, til opbevaring af børnene i dagtimerne, mens forældrene var på arbejde.

Især for de yngste skolebørn, for indtil omkring århundredeskiftet havde de fleste skoleelever i de store klasser (11–14 år) arbejde efter skoletid. Drengene som bud; pigerne med rengøring eller børnepasning.

Børnearbejdet i dets store udstrækning – d.v.s. *alt* andet end fabriksarbejde – udgør desværre et endnu uudforsket kapitel af danske børns historie. Men meget tyder på, at i årene lige omkring århundredeskiftet skete der en kraftig reduktion af skolebørns arbejde – bl.a. p.g.a. de ovenfor omtalte lokale vedtægter, hvis formål var at få børnene til at

tilbringe mere tid i skolen end på arbejdet – eller gaden.

Købstadsskolen omkring århundredeskiftet

Går vi dybere ned i forhistorien til historien fortalt ovenfor, så viser de i Kultusministeriet approberede skoleplaner (Rigsarkivet), at Kolding byråd fra 1901 og de næste ti-år frem vedtog flere nye skoleplaner og vedtægter, som betød en væsentlig forandring i byens skolevæsen.

Disse forandringer hang sammen med Rigsdagens vedtagelse af den nye Folkeskolelov i 1899 og siden med Enhedsskoleloven af 1904. Hermed blev det bestemt, at fremover skulle den gratis, syv-årige folkeskole være et tilbud til alle børn – og at der via mellem-skolen og realeksamen skulle etableres en forbindelse til et videregående uddannelsessystem.

Det var love, som især rettede sig mod købstadsskolen, og rundt omkring i landets købstæder blev lovgivningen gradvis til virkelighed i løbet af de næste 10–15 år.

Nogle byer var hurtigt ude – nemlig de socialdemokratisk styrede byer, som Nakskov og Esbjerg eller en radikal Venstre-bastion som Holbæk – men også det i politisk henseende Venstre-dominerede Kolding var hurtigt med på vognen.¹⁾

Allerede pr. 1.1.1901 indførtes i Kolding 7-klasset skolegang, – adskilt for drenge og piger – som afløste den 6-klassede ældre skole, vedtaget i 1879; i 1905 ophævedes skellet mellem fri- og betalingsskolen, som stammede fra 1856, og i årene 1908–1911 indførtes gradvis heldagsskolegang for samtlige elever i kommunens skoler.

I 1903 fik Kolding landets første kommunale gymnasium, dog ikke med gratis skolegang. Skolepenge lå mellem 9 og 45,- kr. i kvartalet, så det var ikke for meningsmand. 8% af pladserne var dog fripladser, betalt af byrådet.

1. Institut for dansk Skolehistorie har udgivet en fin skolehistorisk bibliografi: »Dansk skolehistorie 1966–1980 – en bibliografi« udarbejdet af Johan Quistgaard og Ingrid Markussen, Danmarks Lærerhøjskole 1984. Her findes en geografisk indgang, en indgang efter skolenavne, efter forfatter og efter emner. Bibliografien følges løbende op i tidsskriftet »Uddannelseshistorie«.

Ved siden af det kommunale undervisningsvæsen var der i mange købstæder et net af private pige- eller realskoler. Sådant var det også i Kolding, hvor man i 1881 havde åbnet en privat Døtreskole i en til formålet nyopført skolebygning, indrettet efter tidens nyeste skolehygiejniske fordringer. Det økonomiske grundlag herfor var sket gennem aktietegning blandt forældrene.

Lignende initiativer var blevet taget blandt forældre i Fredericia og Horsens.²⁾

Et udtryk for, hvor vigtigt skolevæsenet var blevet for købstædernes udvikling, var nedsettelsen af et særligt skoleudvalg under byrådet, hvilket skete mange steder fra slutningen af 1860'erne. Arkivet efter et sådan udvalg udgør ofte den mest direkte indgang til købstadsskolens historie.³⁾

Skolebyggeri

At skolen var blevet en vigtig institution satte sig også spor i bybilledet. Der blev bygget mange nye byskoler, som fik større og større proportioner, efterhånden som de dels skulle rumme flere elever, dels skulle opfylde skolehygiejnens krav til vinduesstørrelse og kubikmeter luft pr. elev.

I byer som Herning og Kolding koncentreredes skolebyggeriet til bestemte gader, sådan at man fik et helt latinerkvarter. I Herning var det omkring Bethaniagade. I Kolding kan de gamle skoler stadig ses i Skolegade. Her ligger skolebygninger fra henholdsvis 1856, 1879, 1881, 1898 og 1908 foruden et – kraftigt ombygget – gymnasium fra 1845.

Forhandlingerne om skolebygningernes form og økonomi kan følges i de lokale skolevæseners arkiv (skoleudvalgets forhandlinger f.eks.); i skoledirektionernes arkiver (beliggende på landsarkiverne, evt. som en del af provstearkiverne, da provsten indtil 1933 ofte var formand) og i korrespondancen med Kul-

tusministeriet, (fra 1916 Kirke- og Undervisningsministeriet), som skulle approbere tegninger og den finansielle side af byggeriet.

Inventarlistene vil – hvis de er bevaret – kunne findes i skolens arkiv eller i skoleudvalgets forhandlinger.

Skolehvervdagen

Men hvordan var det så at gå i skole i Kolding, Holbæk eller Nakskov omkring århundredeskiftet?

Billeder og ordensreglementer fundet i det lokalhistoriske arkiv taler deres tydelige sprog om en gennemdisciplineret skoledag.

I Kolding måtte børnene ifølge et ordensreglement fra 1902 ikke snakke sammen indbyrdes i klasselokalet og »De skulle sidde rankt med Hænderne paa Bordet«. I paragraf 5 i samme reglement beskrives det ideelle forhold mellem børn og lærere på følgende vis:

»Børnene maa i hele deres Forhold stedse vise ubetinget Lydighed mod Skolens Love i Forening med Ærbødighed og Høflighed mod Skolens Lærere og Lærereinder, ikke blot paa Skolen, men ogsaa udenfor samme«.

Erindringer vidner imidlertid om, at det langt fra altid forholdt sig sådan. Børnene fandt sig ikke altid i den hårde disciplin, og lærerne måtte have spanskrøret frem i tide og utide for at opretholde skolens lov og orden. Heller ikke forældrene var skolen altid på talefod med.

Engang i 30'erne modtog en lærer i Kolding følgende brev fra en mor, skrevet på en afrevet lap fra en sukkerpose: »Da Arne fortæller han skulde møde paa Lægeværelset maa de selv sørge for han kommer derned, han ved ikke selv vor det er, vi er selv syge og kan ikke Danse efter alle di Fløjter der Piber. Arne har det i alle maader godt Sover og Spiser godt og har den første Medsin til gode

2. Skolerne er omtalt i Betænkning afgiven af den under 23de Juni 1882 nedsatte Kommission til at tilvejebringe Oplysninger om mulige sanitære Misligheder og Mangler i Ordningen af Skolevæsenet, og til at fremkomme med Forslag til saadannes fremtidige Forebyggelse, Kbh. 1884, bilag IV s. 34–35.
3. Om det administrative tilsyn med købstadsskolen se Ingrid Markussen: Folkeskolens tilsyn gennem 150 år – en orientering i Årbog for dansk Skolehistorie 1971 s. 29–43.
4. Brevet er aftrykt i Kolding Lærerkreds gennem 125 år (1859–1984), red. Niels Jørgen Østergaard, Kolding 1984.

forøvrigt synes jeg Børnene heller skulde Tage deres Seng med i Skole saa var ander Sygeanstalter overflødige. hans Mor«. ⁴⁾

Forældrene reagerede, ligesom moderen her, ofte på skolens stigende indblanding i familiens reproduktionssfære f.eks. med krav om lægeattest efter første sygedag eller med et krav om at »Børnene skulle møde rene og ordentlig paaklædte«, som man kunne læse i Ordensreglementet for Eleverne i Kolding Kommuneskoler fra 1902.

Skolens indblanding i familielivets mere intime aspekter var startet med skolelæge- og tandlægeordninger omkring århundredeskiftet og kom endnu tættere på med lusetanterne. Her følte mange mødre, at familiens fattigdom blev udstillet for resten af klassens elever og forældre, når det blev kendt, at barnet havde lus – og måtte sidde dagen igennem og overhøre klassekammeraternes beske kommentarer p.g.a. stanken fra sabadilleedikken, som var almindeligt brugt rensningsmiddel. Hvis da ikke ligefrem håret var blevet mere end almindelig kort.

Dette billede af de sociale og kulturelle modsætninger i skolens hverdag kan suppleres med materiale hentet i skolens arkiv eller i skolekommissionens arkiv (som enten ligger i det lokalhistoriske arkiv eller på skolens loft). Det var nemlig skolekommissionens opgave – med præsten som formand indtil 1933 – at idømme forældrene en mulkt, hvis deres barn forsømte skolen. Gennem disse mulktsager kan man få et indtryk af årsagerne til forsømmelserne – og evt. også af forældrenes holdning til skolen.

Skolen rummede som bekendt andre end elever og deres forældre, nemlig lærerpersonalet. Den bedste indgang til deres historie er dels ansættelsessager fra skoleudvalg, skolekommission, skoledirektion og Kultusministeriet (fra 1916 Kirke- og Undervisningsministeriet) dels bevarede foreningsarkiver, som kan fortælle om lærernes faglige og sociale arbejde på egnen. ⁵⁾

Hertil kommer samtidige lønstatistikker. ⁶⁾

M.h.t. undervisningsform og indhold er bevarede inventarlistes, herunder bog- og materialelistes gode kilder, som fint kan suppleres med gamle skolebøger og erindringer.

Jeg har i ovenstående forsøgt at vise, hvordan det ved en kombination af forskellige kildetyper er muligt at tegne et billede af købstadsskolens historie i perioden 1880 til 1940 ca., således at det ikke blot bliver de store pædagogiske ideer og reformer, som trækkes frem af glemslen, men også skolens hverdag, skabt af børn og voksne med forskellige sociale og kulturelle forudsætninger.

Indgange til studiet af sundhed og sygdom i købstadens historie efter 1870.

Ved Knud Holch Andersen

Historiske synsvinkler

At se den store historie i den lille er et væsentligt mål med lokalhistorisk virksomhed. Historien om sundhedsforholdenes udvikling rummer en række perspektiver af central betydning for dansk og europæisk samfundsudvikling.

Gennem studiet af sundhedsforholdene i købstæderne fra ca. 1870 kan man få et stærkt indtryk af den urbaniseringsproces, industrialismen havde sat igang. Til et godt stykke ind i mellemløbetiden var dødeligheden i købstæderne væsentligt højere end i de omgivende landbrugssamfund. Dertil kommer gode muligheder for at få indsigt i klassedelingen og dertil hørende forskelle i basale livsvilkår. For det andet er sundhedshistorien et godt eksempel på den dybtgående og langstrakte proces, der knytter sig til de offentlige myndigheders udbygning af kontrollen med omsorgen for borgeren. Det gælder statens lokale kontrol, især knyttet til embedslæ-

5. Eksempler på lærerkredshistorie er Kolding Lærerkreds gennem 125 år ... jvf. note 4 og Ove Pedersen: Lærerkreds og lærerkår gennem 100 år. Herningegnens Lærerkreds 1874–1974. Manuskript under udgivelse.

6. F.eks. A. Petersen: Folkeskolen i Danmark, Kbh. 1902.

gerne. Det gælder de kommunale aktiviteter, forbundet med udarbejdelse af sundhedsvedtægter og etablering af sundhedskommission. Samtidig er det historien om den voksende institutionalisering: Indretning af epidemi- og sygehuse, sindssygeanstalter m.v., og udbygningen af vandforsyning, renovation og andre kommunale »væsnere«.

Sundhedshistorien i perioden efter 1870 er også historien om et »kulturskred«. Videnskabsstanken bryder afgørende igennem med de forskningsmæssige landvindinger, ikke mindst i forbindelse med bakteriologien. Lægen opfatter i høj grad sig selv som en »folkeopdrager«: »Frisk luft – i det frie og inden døre, dag og nat; mådehold i føde og fremfor alt i drikke; legemsøvelser; koldt vand; offentlig og privat renlighed med sin person og sine omgivelser; fornuftig fordeling af hvile og arbejde; endelig påpassenhed over for smitte – privat og navnlig offentlig påpassenhed. Vort folk har i disse henseender endnu meget at lære«. Sådant blev evangeliet forkyndt i tidens populærvidenskabelige bøger, her fra Severin Nordentoft: *Vore sygdomme og deres årsager*, 1904.

Endelig rummer sundhedshistorien et væsentligt element af folkelig bevægelse. Sygekassebevægelsen har spillet en afgørende rolle for den brede befolknings mulighed for at benytte lægen ved sygdom. Dertil kommer afholdsbevægelsen og hele den »usynlige« bevægelse, via skolerne og via tjenestepigerol-

len, for opdragelse til husmoderlige dyder i overensstemmelse med nævnte evangelium.

Det kan naturligvis ikke være meningen, at man som lokalhistoriker skal trække hele registret ud, hvis man vil tage fat på et arbejde indenfor sundhedshistorie. Men en bevidst overvejelse omkring valget af synsvinkel kan tjene både til nyttig og nødvendig afgrænsning og til et egentligt historisk perspektiv i arbejdet.

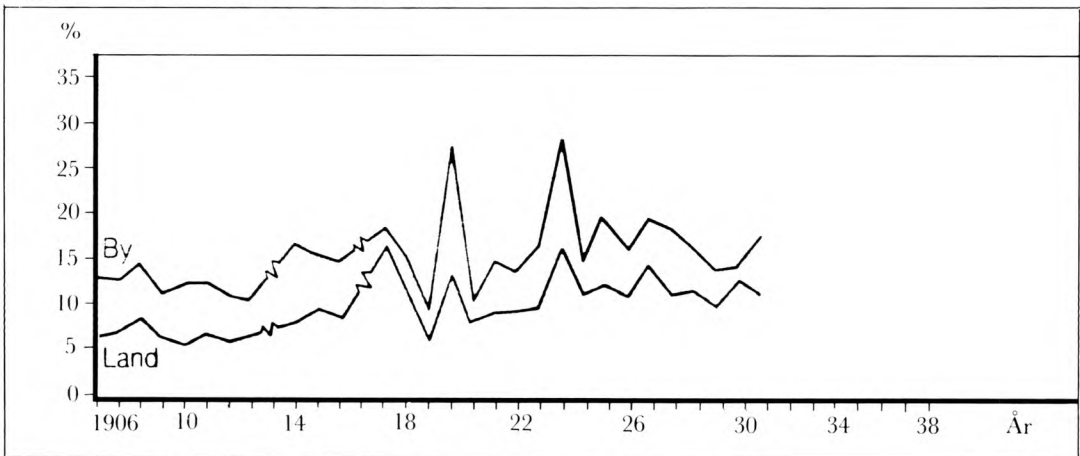
Centrale kildegrupper

Det kommunale sundhedsvæsen:

Ved lov blev det i 1858 pålagt alle købstæder at udarbejde sundhedsvedtægter. De godkendte sundhedsvedtægter kan findes i Lovtidende. Sundhedsvedtægten udstikker retningslinjer for vandforsyning, kloakering, renovation, handel med næringsmidler, tilsyn med fattig- og sygehuse, m.v. Til at håndhæve bestemmelserne nedsattes en sundhedskommission med politimesteren som formand og embedslægen som medlem og sekretær. Dertil kom ved lov af 1915 nedsættelse af en særlig epidemikommission. Disse kommissioners virksomhed vil oftest have aflejret sig i den pågældende købstads arkiv, og kan findes enten lokalt eller på landsarkivet.

Derudover vil oprettelsen og udbygningen af et kommunalt sygehus kunne følges gennem det kommunale arkiv, evt. suppleret med trykte beretninger, reglementer m.v.

Sygelighed (% af befolkningen) Thisted amt 1906–36

Kilde: Medicinalberetninger, Thisted amt, anf. år.

Patientfordeling i læge Schüttens praksis, 1897–1937, udv. år.

Patienter	1897		1907		1917		1927		1937	
	Marts	Okt.	Marts	Okt.	Marts	Okt.	Marts	Okt.	Marts	Okt.
Antal	68	30	200	127	154	168	281	210	352	
Heraf kvinder	36	16	–	–	90	75	134	60	126	
Aldersfordeling:										
Under 2 år	4	2	6	8	5	17	15	45		
3–14 år	21	3	45	25	50	28	34	17	51	
14–18 år	0	2	6	1	9	9	11	12	5	
19–60 år	43	23	143	88	67	114	182	141	215	
over 60 år	0	0	0	5	8	12	37	25	36	
Sygekassemedlem	9	2	92	55	138	91	119	122	213	
Kommunebetaling	2	11	26	18	18	21	25	13	22	

Af Knud Holch Andersen: *Bondelægen* Festskrift til Vagn Dybdahl, 1987. Tallene illustrerer dels den generelle vækst, der sker i befolkningens brug af lægen (befolkningstallet i lægens distrikt på det sydlige Mors er næsten uændret henover perioden). Dels vidner opgørelsen om den udvikling, der sker i aldersfordelingen: spædbørn og gamle kommer først sent med! Endelig kan tallene illustrere sygekassernes betydning for brugen af lægen.

Det samme gælder de skolelægeordninger, der med start i København i 1897 efterhånden blev indført i købstæderne. Endelig blev der gennem lovgivning i midten af 1930'erne indført kommunal sundhedspleje for spædbørn i en række købstæder.

Sygekassebevægelsen:

Med sygekasseloven af 1892 blev en allerede igangværende »selvhjælpsbevægelse« lagt ind i statsligt regulerede rammer. Det førte på den ene side til statstilskud for »ubemidlede« medlemmer af anerkendte sygekasser. På den anden side førte det til statslig kontrol med sygekassernes regnskab via sygekasseinspektoratet. De anerkendte sygekasser indsendte årligt en beretning og et regnskab til godkendelse. Materialet er p.t. ikke nærmere undersøgt, men rummer muligvis spændende indgange til den lokale udvikling i benyttelsen af lægen m.v.

Fra mange sygekasser vil man kunne finde trykte årsberetninger, generalforsamlingsreferater i lokale aviser m.v. Undertiden er der udarbejdet jubilæumsskrifter.

Praktiserende lægers arkiver

De praktiserende læger, hvis antal steg stærkt både i købstæderne og på landet fra 1890'erne, har foretaget en omfattende registrering i forbindelse med deres virksomhed.

Dels har der været ugentlige og årlige indberetninger til embedslægen vedr. epidemiske sygdomme m.v. Dels kan der være tale om patientjournaler og regnskabsbøger. Som det nærmere skal omtales i det følgende, vil et sådant arkiv kunne danne udgangspunkt for adskillige sundhedshistoriske studier – naturligvis under hensyntagen til den fornødne beskyttelse af personoplysninger.

Ud over de nævnte arkivgrupper må man naturligvis også være opmærksom på de muligheder, lokalhistoriske billedsamlinger kan rumme. Og endelig vil de lokale aviser rumme meget stof: annoncer for »alternative« behandlingsmetoder og medicin, kommunalpolitisk debat, reportager i forbindelse med epidemier, debat om alkoholisme og prostitution m.v.

Skriftlige hjælpemidler

Følgende litteraturliste er ikke tænkt som en dækkende karakteristik af den sundhedshistoriske litteratur, men skal opfattes som en håndsrækning til den, der har brug for en vis forhåndsviden og nogle redskaber i forbindelse med lokalhistoriske studier indenfor feltet.

Som introduktion kan anbefales: *Gunnar Sandfeld: »Sundhed og sygdom«* i »Dagligliv i Danmark, VII, 1982. Vagn Dybdahl, red.: Sund-

hed og sygdom da Århus blev stor« 1963. Værket rummer dels en række uddrag af embedslægernes årsberetninger, dels en omfattende medicinalstatistik. Udmærket som sammenligningsmulighed. *Th. Sørensen: Social statistiske Undersøgelser I-II*, repro. 1984 ved Erik Strange Petersen, et pionerarbejde med en lang række social-medicinske undersøgelser. *Salmonsens Konversationsleksikon*, såvel I. som II. udgave er en guldgrube til information om konkrete sygdomme, lovgivning og institutioners udbygning.

To nyttige arbejdsredskaber i øvrigt skal nævnes: *Oscar Preisler: Medicinske fagudtryk*, 3. udg. 1914. Her kan man få de læge-latinske udtryk forklaret. *Johs. Møller: Den civile medicinlovgivning i Danmark* rummer de mange cirkulærer og instrukser, der er udgået fra de centrale sundhedsmyndigheder.

En meget grundig og omfattende gennemgang af såvel det primære som det sekundære (trykte) kildemateriale til sundhedshistorien kan man finde i *Willem Zibrandsen: Sundhedsforhold*. Artiklen er indeholdt i *Gunnar Viby Mogensens m.fl.: Socialhistorie*, 1975. Statistisk materiale vil ofte være nødvendigt for at kunne foretage sammenligninger såvel geografisk som kronologisk. For tiden før 1900 kan man bruge *Falbe-Hansen og W. Scharling: Danmarks Statistik V, 1881* og *Jens Warming: Håndbog i Danmarks Statistik, 1909–1913*. For tiden frem til ca. 1960 kan henvises til *Statistiske Undersøgelser nr. 19, 1966: »Befolkningsudvikling og sundhedsforhold 1901–60«*.

Ønsker man et kortfattet, samlet overblik over sundhedsadministrationens udvikling kan den findes i *Harald Jørgensen: Lokaladministrationen i Danmark*, 1985.

Endelig kan der være grund til at henvise til *Medicinsk-historisk Museum*, Bredgade 62, 1260 København K.

Forslag til synsvinkler

Som nævnt i indledningen er forudsætningen for en frugtbar lokalhistorisk undersøgelse, at man formår at anlægge en synsvinkel, der afgrænser arbejdet og placerer det i relation til den »store« historie.

I det følgende skal angives en række forslag til konkrete arbejdsopgaver:

1. Forholdet læge/patient:
 - hvordan blev en praksis bygget op?
 - hvem benyttede lægen (alder, køn, social status. Udvikling)
 - hvilke sygdomme blev behandlet?
 - socialt betingede, hygiejnisk betingede sygdomme, tuberkulose, arbejdsulykker.
 - hvilken opfattelse har lægen af egen rolle og af patienten?

Kilder: lægearkiver, sygekassearkiver, indberetninger til embedslægen, evt. folketællingsmateriale (kvarter-undersøgelser)

2. Synet på sundhed/sygdom:
 - hvordan formidles »lys, luft, renlighed«? (Skole, husmoder)
 - hvilke spændinger er der mellem videnskabelig og »folkelig« medicin? (kampen mod kvaksalvere)
 - hvilken udvikling sker der i behandlingsfeltet (sygdomsbegrebet) – spædbørn, gamle, nedslidning/arbejdsskader, graviditet, fødsel.

Kilder: retssager, sundhedskommissioner, skolelæger, lægearkiver

3. De folkelige sundhedspolitiske bevægelser:
 - hvordan opstår sygekasserne? (agitation m.v.)
 - hvilke ydelser: lægebesøg, medicin, sygedagpenge.
 - hvilke økonomiske relationer patient/sygekasse/læge (trykte beretninger, lægejournaler).
 - afholdsforeninger og husholdningsforeningers virksomhed.
4. Udviklingen i den almene sundhedstilstand:
 - hvordan udvikler dødeligheden sig over længere tid. (årsagsforklaringer)
 - hvilke initiativer tager embedslæger, praktiserende læger, kommunalpolitikere andre? Hvilken rolle spiller lovgivning i den sammenhæng.
 - hvordan forløber epidemier og deres bekæmpelse?

Præsentation af nyere byhistorier

- hvilken indsats sker der i tuberkulosebekæmpelsen (lov 1905)
- hvilke investeringer foretages i infrastruktur (vand, kloak), i epidemihuse og sygehuse.

Afslutning

Mulighederne er mange – og flere, end her er antydnet. Men uanset hvordan man placerer synsvinklen er det afgørende, at man:

1. placerer undersøgelserne i sammenhæng (både på det lokale plan, i det danske samfund og evt. en større europæisk sammenhæng). Det kræver ikke nødvendigvis store undersøgelser, men en fornuftig brug af håndbøger og leksika.
2. sigter mod at belyse forandringer over tid. Det glemmes jævnligt, at det kronologiske perspektiv er nødvendigt, hvis et arbejde skal blive til historie.
3. arbejder nutidsrettet i sin problemstilling. Du må tage din moderne bevidsthed om sundhed og sygdom med ind i undersøgelsen. På den måde bliver det vedkommende for en større kreds.

God fornøjelse!

Kvarterdannelser.

Ved Henrik Fode

Kvarterdannelse er et afgørende spørgsmål for enhver byhistoriker. Hvorfor ser min by ud, som den gør? Hvorfor er den så »ujævn« med åbenbare mere eller mindre karakteristiske kvarterer, og hvorfor forslummer et kvarter, mens et andet pludselig blomstrer op til nyt liv?

Hvorfor taler vi om »sølvbryllupskvarterer« og »tillflytningskvarterer«, eller »arbejderkvarterer« og om forretningsgader, industrikvarterer samt blandede kvarterer?

Fænomenet er kun beskedent studeret, da ikke blot metodik, men også det overvældende store og meget ujævne kildemateriale kan få mange til at give op på forhånd.

Bykort, matrikelkort, mandtalslister, folketællinger, kreditforeningsarkiver, boligkommissionsmateriale, udstykningsplaner fra sagførerarkiver og grundejerforeninger kan sammen med bygningsanmeldelser suppleres med lovstof og cirkulæresamlinger. Yderligere kan der peges på trykte som utrykte byrådsforhandlinger, boligforeningernes jubilæumsskrifter og arkiver foruden lokalplaner, vejvisere, skattebøger samt annoncemateriale fra dagspressen. De mange kilder rummer så meget stof, at begrebet og temaet kvarterdannelse kan blive så konkret, at det kan tages op i lokale studiekredse.

Fakta-samlinger.

Ved Vagn Dybdahl

I de sidste dage har vi talt om byhistorie. Vi har talt om, at der for perioden efter 1870 er et stort hul. Vi har også talt om, at der er en lang række områder, hvor der må gøres noget for at sikre kildematerialet.

Hvad mere er: gennem de forskellige temaer er det blevet søgt at stille nogle ideelle fordringer. Vi har talt om, at alle nu kan tage hjem, forske i byens historie, skrive artikler, afhandlinger og bøger om byens historie – både bore dybt og fremlægge nye perspektiver.

Det er godt at gøre sådan noget. Uden tvivl vil det være en stimulans for mange, både enkeltpersoner og institutioner.

Vi må imidlertid også være realistiske. Der er mange, der har en dyb interesse for byens historie. Der er mange, der også gerne selv vil arbejde med byens historie, men som viger tilbage for at gøre det. De siger, at de kan ikke skrive, de siger også, at de ikke har så meget tid til at dyrke denne interesse, at de kan samle sig om at skrive noget sammen.

For de mange, der har det sådan, vil det være en tilfredsstillende at arbejde på at skabe fakta-samlinger. Sådanne samlinger vil ydermere være af stor værdi for enhver, der på den ene eller den anden måde beskæftiger sig med byens historie. Og det gælder både nu og i årene, tiårene og hundredårene, der kommer.

Beständig vil det være nødvendigt, at man nogenlunde bekvemt kan få svar på, hvem der til enhver tid var politimester, kredslæge, byrådssekretær, byrådsmedlem for blot at nævne nogle. Men også: hvornår var det, at NN var skoleinspektør, eller hvor mange baptister var der i 1922.

De enkelte oplysninger kan efter omstændighederne udfyldes. Gælder det f.eks. en overlærer (skoleinspektør), er det naturligt at tage med, hvor og hvornår han blev født, hans forskellige eksaminer, hans ansættelser, før han blev overlærer, hans afsked og død. Der kan komme andet til om ham, f.eks. at han var skolebogsforfatter, biblioteksformand osv. Men fremfor alt også, hvor oplysningerne er hentet fra.

En enkelt mand kan gå i gang med et sådant arbejde. Det er imidlertid af en sådan karakter, at det er egnet til, at flere arbejder sammen om det.

Anlæggelse af sådanne fakta-liste er en nødvendighed i en by, hvor man arbejder med dens historie. Det vil glæde mange at udarbejde dem, mange vil have nytte af dem. Kort sagt, man vil hurtigt erkende, at det er en nødvendig rygrad.

Her er nogle eksempler på emner:

Embedsmænd:

Præster
Militære chefer
Stationsforstandere
Skoleinspektører
Toldchefer
Postmestre
Overlæger
Kredslæger
Dommere
Politimestre
Kæmnerne, byrådssekretærer, kommunaldirektører.

Politikere:

Folke- og landstingsmedlemmer
Borgmestre
Byrådsmedlemmer
Menighedsrådsmedlemmer

Foreninger:

Erhvervs- og interessebetonede
Idelle

Folketal:

År for år, evt. opdelt i grupper (alder, køn osv.)
Valg, resultater til de forskellige organer
Kirker og trosamfund
Vedtægter: politik, sundhed, skole